

## Peatükk 13

### Sõna- ja kogunemisvabadus

Kerttu Mäger

#### Sissejuhatus

Sõna- ehk väljendusvabadus<sup>1</sup> ja kogunemisvabadus on demokraatliku ühiskonna kesksed väärtused ning paljude teiste inimõiguste kasutamise eeldused. Sõnavabadus tähendab nii vabadust oma arvamust väljendada kui ka vabadust saada ja levitada teavet ja mõtteid vabalt, ilma riigi sekkumiseta.<sup>2</sup> Väljendusvabadus võimaldab inimestel jagada oma ideid, tõstatada probleeme, tekitada arutelu, kritiseerida riigi institutsioone ja poliitikuid, kaitsta enda ja teiste õigusi ning nõuda muutusi ja lahendusi.

Euroopa Inimõiguste Kohus on selgitanud oma sõnavabaduse doktriini ühes nurgakivis, 1976. aasta otsuses *Handyside vs. Ühendkuningriik*, et sõnavabadus on demokraatliku ühiskonna alusväärtus ning nii demokraatliku ühiskonna kui ka indiviidi arengu eeldus. Sõnavabaduse kaitse all ei ole mitte üksnes niisugune info ja ideed, millesse suhtutakse soosivalt või mida peetakse mittesolvavaks või erapooletuks, vaid ka niisugune, mis on solvav, šokeeriv või häiriv, sest „niisuguseid nõudeid seavad pluralism, tolerantsus ja sallivus, ilma milleta demokraatlikku ühiskonda ei ole olemas“.<sup>3</sup>

Sõnavabadus on lahutamatult seotud kodanikuühiskonna toimimisega. Ainult siis, kui ühiskonnas on tagatud sõnavabadus, saavad huvirühmad oma ideid tutvustada ja otsida neile ühiskonnas kandepinda, aga ka kritiseerida ja mõjutada poliitikat ning nõuda riigilt oma õiguste kaitsmist.

Kui riigis ei ole sõnavabadus tagatud, ei ole inimesed vabad tõstatama endale olulisi teemasid ning ajakirjanikele ei ole tagatud vabadus jagada teavet, kritiseerida valitsust ja hoiatada üldsust oluliste probleemide eest. Sellisel juhul on praktikas võimatu nõuda kaitset teistele inimõigustele ning ei saa toimida demokraatlik ühiskonnakorraldus, sest selle üks eeldus on arvamuste ja ideede paljusus.

---

<sup>1</sup> Kasutan selles peatükis nii terminit *sõnavabadus* kui ka terminit *väljendusvabadus*. Eesti põhiseaduse § 45 sisu saab kokku võtta üldterminiga *sõna- ehk väljendusvabadus*. Eestis on ajalooliselt kasutusel termin *sõnavabadus*, mida kitsalt keeleliselt tõlgendades võiks järeldada, et see hõlmab üksnes sõnalist eneseväljendust.

Rahvusvahelistes inimõiguste instrumentides on kasutusel terminid *freedom of expression* (ingl) ning *liberté d'expression* (pr), mis on keeleliselt ja sisult laiemad tähendusega ning mille võiks eesti keelde tõlkida kui *väljendusvabaduse*. Ka põhiseaduse § 45 sisu on laiem kui sõnaline eneseväljendus, mistõttu on põhjendatud kasutada ka terminit *väljendusvabadus*. Vt terminite selgituse kohta ka: Maruste, R., Turk, K. Paragrahv § 45. – Madise, Ü. *et al.* (toim). Eesti Vabariigi põhiseadus. Kommenteeritud väljaanne. Tartu: Sihtasutus Iuridicum 2020, p 3. – [https://pohiseadus.ee/sisu/3516/paragrahv\\_45](https://pohiseadus.ee/sisu/3516/paragrahv_45) (30.11.2021).

<sup>2</sup> Vt sõnavabaduse määratlemise kohta nt: EIÕK art 10. Euroopa inimõiguste konventsioon. Rooma, 04.11.1950. – RT II, 2000, 11, 57. Sarnaselt sisustatakse väljendusvabadust Euroopa Liidu põhiõiguste harta artiklis 11. Euroopa Liidu põhiõiguste harta. ELT C 83/389, 30.03.2010.

<sup>3</sup> EIK, 5493/72, *Handyside vs. Ühendkuningriik*, 07.12.1976.

Väljendusvabadus kaitseb väga erinevat tüüpi eneseväljendust. Selle kaitse all on nii artiklite ja raamatute kirjutamine ning internetis oma ideede avaldamine kui ka eneseväljendusvideote, filmide ja muude kunstivaldkonna meediumide vahendusel.

Sõnavabaduse oluline osa on meediavabadus, mis võimaldab inimestel vabalt saada mitmekesist ja usaldusväärset teavet ning tagab ajakirjanike ja meediaväljaannete õiguse avaldada vabalt teavet ja ideid.<sup>4</sup>

Samamoodi on kogunemisvabadus kodanikuühiskonna lahutamatu osa ja selle arengu eeltingimus. Kogunemisvabaduse eesmärk on viia üksikisiku arvamused suurema hulga inimesteni, võimaldades kõigil huvirühmadel väljendada oma seisukohti ja edendada sellega ühiskondlikku arutelu, samuti kujundada nii erasfääri kuuluvaid huve kui ka mõjutada poliitikat.<sup>5</sup> Arvamuste mitmekesisus ja kriitika võimaldab ühtlasi tagada poliitilise mitmekesisuse, mistõttu on sõna- ja väljendusvabadus demokraatias kesksel kohal.

Sõnavabadust kaitsevad nii Eesti põhiseadus<sup>6</sup> kui ka rahvusvahelised õigusaktid. Põhiseaduslik õigus sõnavabadusele tuleneb põhiseaduse §-st 45. Selle esimeses lõikes on sätestatud vabadus levitada ideid, arvamusi ja veendumusi ning muud infot sõnas, trükis, pildis ja muul viisil.

Rahvusvahelisel tasandil kaitsevad sõnavabadust Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni (ÜRO) inimõiguste ülddeklaratsiooni<sup>7</sup> artikkel 19, Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsiooni (EIÕK)<sup>8</sup> artikkel 10, ÜRO kodaniku- ja poliitiliste õiguste rahvusvahelise pakti artikkel 19 ning Euroopa Liidu põhiõiguste harta<sup>9</sup> artikkel 11.

Põhiseaduslik õigus kogunemisvabadusele tuleneb Eesti põhiseaduse §-st 47, mille alusel on kõigil õigus ilma eelneva loata rahumeelselt koguneda ja koosolekuid pidada. Rahvusvahelisel tasandil on kogunemisvabadus kaitstud EIÕK artikliga 11, ÜRO kodaniku ja poliitiliste õiguste pakti artikliga 21 ning Euroopa Liidu põhiõiguste harta artikliga 12.

Selles peatükis käsitlen väljendus- ja kogunemisvabadust koos, kuna need kaks mõistet on väga lähedalt seotud<sup>10</sup>: ka kogunemisvabadus kaitseb inimeste õigust oma arvamusele ning selle väljendamisele<sup>11</sup>. Nii sõna- kui ka kogunemisvabaduse puhul on seega tähtis element mingite ideede või sõnumite edastamine. Euroopa Inimõiguste Kohus (EIK) on selgitanud, et kogunemisvabadust tuleb tõlgendada kooskõlas väljendusvabadusega.<sup>12</sup>

Põhiseaduse § 45 alusel on võimalik sõnavabadust seaduse alusel piirata avaliku korra, kõlbluse, teiste inimeste õiguste ja vabaduste, tervise, au ning hea nime kaitseks. Kogunemisvabadust on põhiseaduse § 47 järgi lubatud piirata seaduses sätestatud korras riigi

<sup>4</sup> Vt ka Maruste, Turk, p 6.

<sup>5</sup> Kask, O. Paragrahv 47, p 3. – Eesti Vabariigi põhiseadus. Kommenteeritud väljaanne. 2020. – [https://pohiseadus.ee/sisu/3518/paragrahv\\_47](https://pohiseadus.ee/sisu/3518/paragrahv_47) (30.11.2021).

<sup>6</sup> Eesti Vabariigi põhiseadus. – RT 1992, 26, 349; RT I 2007, 33, 210.

<sup>7</sup> ÜRO inimõiguste ülddeklaratsioon. 10.12.1948. – <https://vm.ee/et/uro-inimoiguste-ulddeklaratsioon> (30.11.2021).

<sup>8</sup> Inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioon. Rooma, 04.11.1950. – RT II 2000, 11, 57.

<sup>9</sup> Euroopa Liidu põhiõiguste harta. ELT C 83/389, 30.03.2010.

<sup>10</sup> Vt ka: Guide on Article 11 of the European Convention on Human Rights. Updated on 30 April 2021. Council of Europe. – [https://www.echr.coe.int/Documents/Guide\\_Art\\_11\\_ENG.pdf](https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_11_ENG.pdf) (30.11.2021), lk 6–8.

<sup>11</sup> EIK, 23885/94, Freedom and Democracy Party (ÖZDEP) vs. Türgi, 08.12.1999.

<sup>12</sup> Vt nt EIK, 11800/85, Ezelin vs. Prantsusmaa, 26.04.1991, p 37; EIK, 10346/05, Éva Molnár vs. Ungari, 07.10.2008, p 42; vt ka selle ptk alap 1.2.

julgeoleku, avaliku korra, kõlbluse, liiklusohutuse ja koosolekust osavõtjate ohutuse tagamiseks, aga ka nakkushaiguse leviku tõkestamiseks. Õiglase tasakaalu leidmine sõna- ja kogunemisvabaduse ning teiste õiguste ja huvide vahel on keeruline ning selles ei ole mustvalgeid lahendusi.

Kogunemis- ja ühinemisvabadusega seostub huvitav paradoks. Ühelt poolt on viimastel aastakümnetel pidevalt suurenenud võimalused kasutada väljendus- ja kogunemisvabadust. Näiteks Nõukogude Liidu lagunemine tõi kaasa demokraatia ning kodaniku- ja poliitiliste õiguste arengu Kesk- ja Ida-Euroopas, kus kümnetel miljonitel inimestel tekkis võimalus vabale eneseväljendusele ning vaba ligipääs teabele.

Teiselt poolt on tekkinud uusi probleeme. Internet võimaldab kiiresti ja ulatuslikult levida vääratel ja solvavatel ning vihkamisele ja vägivallale üles kutsuvatel sõnumitel.<sup>13</sup> Paljudes riikides on just viimastel aastatel kasvanud poliitiline surve sõna- ja kogunemisvabadusele. Nii Euroopa Julgeoleku- ja Koostööorganisatsiooni (OSCE) kui ka Euroopa Liidu Põhiõiguste Ameti aruannetest selgub, et üha rohkemates riikides levivad laialt sõnavabaduse suhtes vaenulikud poliitilised seisukohad ning rakendatakse aina rangemaid sõna- ja kogunemisvabaduse piiranguid. Ka Covid-19 pandeemia on raskendanud sõna- ja kogunemisvabaduse kasutamist: sõnavabaduse piiramine poliitiliste eesmärkide saavutamiseks, sealhulgas infovoov kontrollimine, desinformatsiooni levitamine, soovimatute häälte vaigistamine ja iseseisvate meediaväljaannete allasurumine on ainult üksikud näited sellest probleemistikust.<sup>14</sup>

Sageli kritiseeritakse sõna- ja kogunemisvabaduse piiramise pärast riike, kes ei kuulu lääne liberaalsete demokraatlike riikide perre. Autoritaarsed võimud kardavad sõna- ja kogunemisvabadust ning mitmekesisust, sest see ohustab nende ideoloogiat ja ainuvõimu. Seepärast rakendavad nad ulatuslikke piiranguid. Need riigid on väga teadlikud sõna mõjust ja kasutavad propagandat oskuslikult oma poliitiliste eesmärkide saavutamiseks.

Tänapäeval on sõnast saanud suurem relv kui tank või muu klassikaline sõjarelv ning on tekkinud terminid *infosõda* ja *kognitiivne sõda*<sup>15</sup>. Neid sõdu peetaksegi peamiselt sõnade ja piltide ning neile sobiva tähenduse andmise abil. Nii on Venemaa sõna-, kogunemis- ja ühinemisvabaduse piirangud põhjustanud selle, et kodanikuühiskonnal peaaegu puuduvad tegelikud võimalused osaleda poliitilises arutelus, sest see on võimude keskse kontrolli all.<sup>16</sup> Valgevenes kaasnes 2020. aasta presidendivalimiste ning sellele järgnenud protestilainega ajakirjanike ja opositsionäärade ulatuslik vahistamine ja kinnipidamine põhjendusega, et nad on oht riigi turvalisusele.<sup>17</sup> Meeleavalduste korraldamisega seotud opositsiooniaktivisti Raman Pratashevitsi ja Sofia Sapega kinnipidamiseks ning teistele aktivistidele karmi sõnumi saatmiseks sundisid Valgevene ametivõimud maanduma Ateena-Vilniuse lennuki Minskis.

<sup>13</sup> Kuurberg, M. Sõnavabaduse ja teiste õiguste vahel tasakaalu leidmine Interneti-ajastul ja mitmekultuurilises ühiskonnas. Euroopa Inimõiguste Kohtu suundumused. – Juridica 2019/7, lk 463.

<sup>14</sup> Organization for Security and Co-operation in Europe. The Representative on Freedom of the Media Teresa Ribeiro. Regular Report to the Permanent Council. FOM.GAL/2/21/Rev.1. 13. mai 2021. – <https://www.osce.org/files/f/documents/b/9/486283.pdf> (30.11.2021), lk 4–5; European Union Agency for Fundamental Rights. Fundamental Rights Report. 2021. – [https://fra.europa.eu/en/publication/2021/fundamental-rights-report-2021\\_lk\\_5](https://fra.europa.eu/en/publication/2021/fundamental-rights-report-2021_lk_5) (30.11.2021).

<sup>15</sup> Vt selle ptk alap 4.1.

<sup>16</sup> Vt nt Mäger, K. The taming of the shrew: understanding the impact of the Council of Europe's human rights standards on the state practice of Russia. Dissertationes Iuridicae Universitatis Tartuensis 69. University of Tartu Press 2018. – [https://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/59940/mager\\_kerttu.pdf?sequence=3&isAllowed=y](https://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/59940/mager_kerttu.pdf?sequence=3&isAllowed=y).

<sup>17</sup> Organization for Security and Co-operation in Europe. The Representative on Freedom of the Media Teresa Ribeiro. Regular Report to the Permanent Council. FOM.GAL/2/21/Rev.1. 13.05.2021, lk 4. – <https://www.osce.org/files/f/documents/b/9/486283.pdf> (30.11.2021).

See on inimõiguste ja rahvusvahelise õiguse pretsedenditu rikkumine, millele on järgnenud ulatuslik rahvusvaheline hukkamõist.<sup>18</sup> Samas näitab selline käitumine, kui suur võim sõna- ja kogunemisvabadusel potentsiaalselt on ning kui väga autoritaarsed režiimid neid vabadusi kardavad.

Kindlasti ei ole aga sõna- ja kogunemisvabaduse piiramine omane ainult totalitaarsetele riikidele: selle pärast on kritiseeritud ka mitut Euroopa Liidu (EL) liikmesriiki. Euroopa Nõukogu viitab, et Ungaris ähvardab poliitiline kontroll meediavaldkonda reguleeriva asutuse üle ja riigi ulatuslik sekkumine meediaturu toimimisse meedia mitmekesisust. Poliitiline arutelu, mis on demokraatliku ühiskonna arengu eeldus, on seal märkimisväärselt piiratud.<sup>19</sup> Juunis 2021 võttis Ungari vastu seadusemuudatuse, millega keelustati lesbide, geide, biseksuaalide ja transsooliste inimeste (LGBT) teemade propageerimine noorte seas, sealhulgas nende käsitlemine koolihariduse osana ning noortele suunatud telesaadetes, filmides ja reklaamides. Seadusemuudatuse algatas Ungari peaministri Viktor Orbáni partei Fidesz, põhjendades seda vajadusega kaitsta traditsioonilisi pereväärtusi. Seadusemuudatust on saatnud laialdased protestid ja hukkamõist, sealhulgas on selle mõistnud hukka EL-i liidrid. 13 EL-i valitsusjuhti on nimetanud seadusemuudatust soolisel identiteedil ja seksuaalsel sättumusel põhinevaks räägeks diskrimineerimiseks, mis väärrib karmi hukkamõistu.<sup>20</sup> Freedom House'i aruande alusel on ka Poolas probleeme sõnavabadusega, muu hulgas on Poola avalik-õiguslik meedia poliitilise surve all alates Õiguse ja Õigluse Partei võimuletulekust 2015. aastal.<sup>21</sup>

Eesti paikneb kodaniku- ja poliitiliste õiguste olukorda hindavates rahvusvahelistes aruannetes ja edetabelites üldiselt kõrgel kohal, kuid on saanud viimastel aastatel ka teravat kriitikat. Freedom House hindab Eesti sõnavabaduse olukorra heaks. Leitakse, et riik enamasti austab meediavabadust ja siin on mitmekesine valik sõltumatuid meediaväljaandeid, kuid muret tekitavad poliitikute sõnalised rünnakud ajakirjanike vastu. Probleemina nimetatakse ka meediaväljaannete omandisuhete koondumist ja Postimehe omaniku sekkumist ajalehe töösse, mis päädis suure osa toimetuse liikmete ametist lahkumisega 2019. aasta lõpus. Kogunemisvabaduse olukorda Eestis hindab Freedom House samuti heaks. Aruandes märgiti ära, et seoses Covid-19 pandeemiaga küll piirati 2020. aastal kogunemisvabadust, kuid rahumeelsed meelevaldused eri teemadel jätkusid.<sup>22</sup>

Rahvusvahelise meedia ja ajakirjanike olukorrale keskenduva organisatsiooni Piirideta Ajakirjanikud (Reporters Without Borders) pressivabaduse edetabelis on Eesti 180 riigi seas

---

<sup>18</sup> Vt EL-i sanktsioonide kehtestamise kohta: Belarus: fourth package of EU sanctions over enduring repression and the forced landing of a Ryanair flight. – Council of the EU Press release, 21.06.2021. – <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2021/06/21/belarus-fourth-package-of-eu-sanctions-over-enduring-repression-and-the-forced-landing-of-a-ryanair-flight/> (30.11.2021).

<sup>19</sup> Council of Europe Commission of Human Rights. Memorandum on freedom of expression and media freedom in Hungary. 2020. – <https://rm.coe.int/memorandum-on-freedom-of-expression-and-media-freedom-in-hungary/1680a1e67e> (30.11.2021).

<sup>20</sup> Vt nt Bayer, L. 13 EU countries blast Hungarian anti-LGBTQ+ measures. – Politico 22.06.2021. – [https://www.politico.eu/article/13-countries-blast-hungarian-viktor-orban-anti-lgbtq-measures/?fbclid=IwAR0OeubJYGnJZnYbghT1EORmQ4xxxGIHVjZwtcb1-Ec1eYnS0oA\\_qKm97Ps](https://www.politico.eu/article/13-countries-blast-hungarian-viktor-orban-anti-lgbtq-measures/?fbclid=IwAR0OeubJYGnJZnYbghT1EORmQ4xxxGIHVjZwtcb1-Ec1eYnS0oA_qKm97Ps) (30.11.2021). Dutch PM Rutte: No place in EU for Hungary with anti-LGBT law. – BBC News, 25.06.2021. – <https://www.bbc.com/news/world-europe-57596263> (30.11.2021).

<sup>21</sup> Freedom House. Freedom in the World 2020. – <https://freedomhouse.org/country/poland/freedom-world/2020> (30.11.2021).

<sup>22</sup> Freedom House'i 2021. a aruanne Eesti kohta: <https://freedomhouse.org/country/estonia/freedom-world/2021> (30.11.2021).

15. kohal<sup>23</sup>, olles küll aastaga koha võrra kukkunud. Organisatsioon Piirideta Ajakirjanikud avaldas 2019. aastal hoiatuse Eesti meedia olukorra kohta<sup>24</sup> ning hindas 2020. aasta ajakirjanike jaoks raskeks, kuna need pidid taluma valitsuse liikmete sõnalisi rünnakuid ja ähvardusi eesmärgiga, et vähendataks Eesti Rahvusringhäälingu rahastust. Valitsuse liikmed keeldusid ühtlasi korduvalt andmast pressikonverentsidel ajakirjanikele teavet.<sup>25</sup>

Kuigi Eestis on sõna- ja kogunemisvabaduse seis laias laastus hea, ei tohi siiski tekkinud probleeme eirata, sest need vabadused – nagu kõik inimõigused – ei ole mitte asjad iseeneses, vaid nende nimel tuleb nii riigi institutsioonidel, kodanikuühiskonna organisatsioonidel kui ka igal inimesel pidevalt vaeva näha. Ühiskondlikud muudatused tekitavad sõna- ja kogunemisvabaduse kasutamisel paratamatult uusi katsumusi, kuid pakuvad ka uusi lahendusi.

Selles peatükis annan esmalt ülevaate sõna- ja kogunemisvabadusest Euroopa kultuuri- ja õigusruumis ning käsitlen nende vabaduste kaitseala ja piiramist seoses teiste õiguste ja huvide kaitsmisega. Eraldi vaatlen mõningaid päevakajalisi probleemküsimusi, nagu seda on sõnavabadus tõejärgses ühiskonnas ja vaenu õhutamine.

## 1. Sõna- ja kogunemisvabadus Euroopa õigusruumis

### 1.1. Sõna- ja kogunemisvabaduse rahvusvaheline kaitse

Kuigi sõna- ja kogunemisvabadus sisalduvad juba Ameerika Ühendriikide iseseisvusdeklaratsioonis (1776) ning Prantsusmaa inimese ja kodaniku õiguste deklaratsioonis (1793)<sup>26</sup>, sündisid inimõigused, sealhulgas need kaks vabadust sellisena, nagu me neid tänapäeval mõistame, alles 20. sajandi keskpaigas.

Pärast teist maailmasõda kerkis esile tungiv vajadus kaitsta inimest riigi omavoli vastu ja luua selleks rahvusvahelised mehhanismid. Sõna- ja kogunemisvabadus jõudsid ÜRO ning teiste rahvusvaheliste organisatsioonide egiidi all loodud rahvusvahelistesse lepingutesse ja poliitilistesse dokumentidesse. ÜRO ning mitmesuguseid inimõigusi kaitsvate õigusaktide ja poliitiliste kokkulepete loomist ajendas idee, et inimõiguste laialdane tunnustamine võimaldab ennetada kõigil tasanditel konflikte ning suurendada ühiskondade igakülget heaolu.

ÜRO inimõiguste ülddeklaratsiooni preambulis on sätestatud:

„pidades silmas, et inimõiguste mittetunnustamine ja eiramine on viinud julmusteni, mis vaevavad inimkonna südametunnistust, ja et inimeste üllaimaks püüdluseks on kuulutatud sellise maailma loomine, kus inimestel on sõna- ja veendumustevabadus ning kus nad ei tarvitse tunda hirmu ega puudust“.<sup>27</sup>

<sup>23</sup> Organisatsiooni Reporters Without Borders 2021. a pressivabaduse edetabel. – <https://rsf.org/en/ranking> (30.11.2021).

<sup>24</sup> Reporters Without Borders. Editors abandon Estonia's leading daily because of owner meddling, 02.07.2019. – <https://rsf.org/en/news/editors-abandon-estonias-leading-daily-because-owner-meddling> (30.11.2021).

<sup>25</sup> Organisatsiooni Reporters Without Borders 2021. a ülevaade Eesti kohta: <https://rsf.org/en/estonia> (30.11.2021).

<sup>26</sup> Euroopa Nõukogu kompass: noorte inimõigushariduse käsiraamat. – <https://www.coe.int/et/web/compass/what-are-human-rights-> (30.11.2021).

<sup>27</sup> ÜRO inimõiguste ülddeklaratsioon. 10.12.1948. – <https://vm.ee/et/uro-inimõiguste-ulddeklaratsioon> (30.11.2021).

Inimõiguste ülddeklaratsiooni artikli 19 järgi on igaühel õigus arvamuse- ja sõnavabadusele, mis kätkeb vabadust pidada oma veendumustest kinni sekkumiseta ning vabadust otsida, saada ja levitada infot ja ideid igasuguste abinõudega ja riigipiiridest sõltumata.

Peale selle on sõnavabadus tagatud ÜRO kodaniku ja poliitiliste õiguste rahvusvahelise pakti (ICCPR) artikli 19 alusel, millega on kaitstud sõnavabaduse kõik vormid ning info levitamise viisid, st nii väljendus sõnas, trükis ja viipekeeles kui ka mittesõnalised väljendusviisid. Selle pakti artikli 19 lõike 3 järgi võib väljendusvabadust piirata teiste isikute õiguste ja maine austamiseks ning riikliku julgeoleku ja avaliku korra ning elanike tervise ja moraali kaitsmiseks.

Kogunemisvabadus on ÜRO tasandil kaitstud inimõiguste ülddeklaratsiooni artikliga 20, mille alusel on igaühel õigus rahumeelselt koguneda ja vabalt ühineda, aga ka ICCPR-i artikliga 21. Selle sätte järgi tunnustatakse õigust rahulikele koosolekutele. Kogunemisvabaduse piirangud peavad olema kehtestatud seaduse alusel. Samuti peavad need olema demokraatlikus ühiskonnas vajalikud riikliku või ühiskondliku julgeoleku, avaliku korra, elanike tervise ja moraali või teiste isikute õiguste ja vabaduste kaitseks.

Järelevalvet ICCPR-i täitmise üle osalisriikides teeb ekspertidest koosnev ÜRO Inimõiguste Komitee. Kõik liikmesriigid peavad esitama regulaarselt aruandeid kodaniku- ja poliitiliste õiguste, sealhulgas väljendus- ja kogunemisvabaduse rakendamise kohta ning teatud tingimustel on võimalik komitee poole pöörduda individuaalsete kaebustega.<sup>28</sup>

Euroopas põhineb väljendusvabaduse doktriin Euroopa Nõukogu<sup>29</sup> egiidi all loodud EIÕK artiklil 10 ja Euroopa Inimõiguste Kohtu tõlgendustel<sup>30</sup>. Väljendusvabadus hõlmab EIÕK artikli 10 alusel kolme elementi: vabadust oma arvamusel, vabadust saada teavet ja mõtteid ning vabadust levitada teavet ja mõtteid. Kuna sõnavabaduse kasutamisega kaasnevad kohustused ja vastutus, võidakse näha seadusega ette formaalsusi, tingimusi, piiranguid ja karistusi, mis on demokraatlikus ühiskonnas vajalikud riigi julgeoleku, territoriaalse terviklikkuse või ühiskondliku turvalisuse huvides, korratuste või kuritegude ärahoidmiseks, tervise või kõlbluse või kaasinimeste maine või õiguste kaitseks, konfidentsiaalse teabe avalikustamise vältimiseks või õigusemõistmise autoriteedi ja erapooletuse säilitamiseks (EIÕK art 10 lg 2).

EIÕK artikliga 11 kaitstakse nii kogunemis- kui ka ühinemisvabadust. Artikli 11 lõikest 1 tuleneb igaühe õigus rahumeelselt koguneda ja ühinguid moodustada, sealhulgas õigus luua oma huvide kaitseks ametiühinguid ja astuda nendesse. Neid õigusi võib piirata üksnes seaduses ette nähtud alustel, mis on demokraatlikus ühiskonnas vajalikud riigi julgeoleku või

<sup>28</sup> ÜRO Inimõiguste Komitee veebileht: <https://www.ohchr.org/en/hrbodies/ccpr/pages/ccprindex.aspx>. Vt ka Kiviorg, M. Rahvusvaheline inimõiguste kaitse süsteem. – Inimõigused (2022).

<sup>29</sup> Tuleb tähele panna, et Euroopa Nõukogu ei ole mitte EL-i organ, vaid 47 liikmesriigist koosnev eraldiseisev organisatsioon, mis on keskendunud inimõiguste, demokraatia ja õigusriigi põhimõtte kaitsele ja edendamisele liikmesriikides. Kõik Euroopa Nõukogu liikmesriigid on EIÕK osalisriigid ja EIK-i otsused on kõigile liikmesriikidele EIÕK art 46 alusel siduvad. Euroopa Nõukogus on väga tähtis üksus Ministrite Komitee, kuhu kuuluvad välisministrid või Euroopa Nõukogu juures asuva alalise diplomaatilise esinduse esindajad. Ministrite Komitee võtab vastu otsuseid Euroopa Nõukogu poliitika kohta, teeb järelevalvet EIK-i otsuste täitmise üle ja kinnitab Euroopa Nõukogu eelarve. Euroopa Nõukogu oluline organ on selle parlamentaarne assamblee, kuhu kuuluvad kõikide liikmesriikide parlamendiliikmete esindajad. Parlamentaarne assamblee valib EIK-i kohtunikud ning on demokraatlik foorum, kus vahetatakse mõtteid Euroopa Nõukogu valdkondade üle ning seiratakse inimõiguste olukorda, valimisi jm inimõiguste, demokraatia ja õigusriigiga kokku puutuvaid teemasid.

<sup>30</sup> Liiv, E. Väljendusvabaduse ja üldiste isikuõiguste konflikt veebipäevikute ja -foorumite näitel. – Juridica 2008/7, lk 474.

ühiskondliku turvalisuse huvides, korratuste või kuritegude ärahoidmiseks, tervise või kõlbluse või kaasinimeste õiguste ja vabaduste kaitseks. Eraldi nimetatakse, et EIÕK artikliga 11 ei ole keelatud seada õiguspäraseid piiranguid inimestele, kes on relvajõududes, politseis või riigiteenistuses.

Kuna riigid on pidevas arengus, on tarvis tõlgendada EIÕK sätteid tänapäeva olusid silmas pidades.<sup>31</sup> Aja jooksul on palju muutunud ka moraalistandardid, samuti ei osanud EIÕK loomise ajal keegi arvestada interneti ja sellest tulenevate probleemidega seoses inimõigustega. Evolutsiooniline tõlgendamine on muu hulgas võimaldanud Euroopa Inimõiguste Kohtul laiendada EIÕK artikliga 10 kaitstud õigust saada teavet selliselt, et see hõlmab õigust saada teavet interneti kaudu.<sup>32</sup>

Sõna- ja kogunemisvabadus on olulisel kohal ka EL-i protsessides ja õigusaktides, kuna põhiõigused on demokraatia ja õigusriigi kõrval liidu alustalad. Põhiõiguste järgimist ootab EL nii liikmesriikidelt kui ka teistelt riikidelt. EL on võtnud vastu Euroopa Liidu põhiõiguste harta ning inimõiguste üldist olukorda EL-is jälgib Euroopa Liidu Põhiõiguste Amet, mis annab nii liidu kui ka liikmesriikide tasandi otsustajatele nõu põhiõigustega seotud küsimustes.<sup>33</sup>

Euroopa Liidu Nõukogu võtab vastu mitmesuguseid suunised, mille seas on näiteks EL-i inimõigustealased suunised sõnavabaduse kohta internetis ja mujal.<sup>34</sup> Need ei ole küll õiguslikult siduvad, kuid neil on suur poliitiline mõju.

Sõna- ja kogunemisvabaduse rikkumisi jälgitakse horisontaalselt väga erinevates EL-i protsessides ning kui esinevad rikkumised, saavad EL-i institutsioonid liikmesriikide suhtes kasutada erinevaid meetmeid. Näiteks on Euroopa Komisjon algatanud Eesti suhtes rikkumismenetluse, kuna Eesti ei ole võtnud nõuete järgi üle Euroopa Liidu Nõukogu 28. novembri 2008. aasta raamotsust rassismi ja ksenofoobia vormide ja ilmingute vastu võitlemise kohta kriminaalõiguse vahenditega.<sup>35</sup>

Sõna- ja kogunemisvabadusega seotud oluliste rikkumiste tõttu on EL kehtestanud ka sanktsioone. Näiteks on EL vastanud ulatuslike sanktsioonide kehtestamisega rahumeelsete meelevaldajate, opositsiooniliikmete ja ajakirjanike hirmutamisele ning vägivaldsele represseerimisele Valgevenes.<sup>36</sup>

Sõna- ja kogunemisvabaduse valdkonnas teevad riigid koostööd veel väga erinevate organisatsioonide ja võrgustike raames. OSCE alla kuuluvad sõltumatud asutused jälgivad ja arendavad sõna- ja kogunemisvabaduse olukorda ning pakuvad foorumit, kus liikmesriigid

<sup>31</sup> Vt EIÕK tõlgendamise kohta täpsemalt Inimõiguste raamatu peatükk 4.

<sup>32</sup> Liiv, E. Väljendusvabaduse ja üldiste isikuõiguste konflikt veebipäevikute ja -foorumite näitel. – Juridica 2008/7, lk 465.

<sup>33</sup> Vt nt European Union Agency for Fundamental Rights. Fundamental Rights Report. 2021. – <https://fra.europa.eu/en/publication/2021/fundamental-rights-report-2021> (30.11.2021).

<sup>34</sup> EL-i inimõiguste alased suunised sõnavabaduse kohta internetis. Euroopa Liidu Nõukogu, Brüssel, 12.05.2014. (OR. en) 9647/14. – <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-9647-2014-INIT/et/pdf> (30.11.2021).

<sup>35</sup> Euroopa Komisjon käivitas Eesti suhtes kaks rikkumismenetlust. – ERR uudised, 30.10.2020. – <https://www.err.ee/1153363/euroopa-komisjon-kaivitas-estis-suhtes-kaks-rikkumismenetlust> (30.11.2021).

<sup>36</sup> Belarus: fourth package of EU sanctions over enduring repression and the forced landing of a Ryanair flight. – Council of the EU Press release, 21.06.2021. – <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2021/06/21/belarus-fourth-package-of-eu-sanctions-over-enduring-repression-and-the-forced-landing-of-a-ryanair-flight/>. Vt ka EL-i piiravate meetmete kohta: <https://www.consilium.europa.eu/et/policies/sanctions/> (30.11.2021).

saavad vahetada neil teemadel seisukohti. OSCE meediavabaduse esindaja<sup>37</sup> on keskendunud väljendusvabaduse ning demokraatlike institutsioonide ja inimõiguste büroo<sup>38</sup> kogunemisvabaduse küsimustele. OSCE raames on olulised teemad sõnavabaduse ja desinformatsiooni suhe, aga ka tehisintellekt ja sõnavabadus.<sup>39</sup> Samuti on väga päevakajaline teema Covid-19 pandeemia mõju väljendus- ja kogunemisvabadusele.<sup>40</sup>

Sõnavabadus, esmajoones sõnavabadus internetis ja meediavabadus, on üks kolmest Eesti inimõiguspoliitika prioriteetsest valdkonnast, mida Eesti edendab rahvusvahelistes organisatsioonides ja võrgustikes.<sup>41</sup>

Ka Euroopa Nõukogu raames on Euroopa Inimõiguste Kohtu kõrval veel palju teisi meetmeid väljendus- ja kogunemisvabaduse kaitsmiseks.<sup>42</sup> Näiteks on Euroopa Nõukogu süvendatud tähelepanu all inimõiguste kaitse digitaalses ruumis.<sup>43</sup> Lisaks osaleb Eesti sõnavabadusega seotud riikidevahelistes võrgustikes. Nende seas on meediavabaduse koalitsioon (Media Freedom Coalition)<sup>44</sup>, mis on muu hulgas pühendunud väärinfovastasele võitlusele, ajakirjanike kaitsele ja laiemalt väljendusvabadusele nii internetis kui ka väljaspool seda.

Eesti on ühtlasi internetivabaduse koalitsiooni (Freedom Online Coalition)<sup>45</sup> asutajaliige ja tuumikrühma liige. Koalitsiooni eesmärk on edendada ja kaitsta avatud, vaba ja turvalist internetti, keskendudes näiteks sõna- ja väljendusvabadusele, kogunemis- ja ühinemisvabadusele ning õigusele privaatsusele internetis.<sup>46</sup>

Sõna- ja kogunemisvabaduse valdkonnas tegutseb ka suurel hulgal kodanikuühiskonna organisatsioone (nt Human Rights Watch, Amnesty International, Freedom House, Article 19, Reporters Without Borders), kes jälgivad olukorda riikides, kirjutavad ülevaateid ning annavad inimõiguste edendamiseks soovitusi.

---

<sup>37</sup> Vt OSCE meediavabaduse esindaja veebileht: <https://www.osce.org/representative-on-freedom-of-media> (30.11.2021).

<sup>38</sup> Vt ODIHR-i veebileht: <https://www.osce.org/odihr>. Vt ka Handbook on Monitoring Freedom of Peaceful Assembly: Second Edition. OSCE. 11.12.2020. – <https://www.osce.org/odihr/monitoring-peaceful-assembly> (30.11.2021).

<sup>39</sup> Vt OSCE meediavabaduse esindaja veebilehelt alakategooria „Impact of Artificial Intelligence“. – <https://www.osce.org/fom/ai-free-speech> (30.11.2021).

<sup>40</sup> OSCE Human Dimension Commitments and State Responses to the Covid-19 Pandemic. 17.07.2020. – <https://www.osce.org/odihr/human-rights-states-of-emergency-covid19> (30.11.2021).

<sup>41</sup> Eesti inimõiguspoliitika keskendub kolmele valdkonnale: 1) kõige haavatavamas olukorras rühmade, eelkõige naiste, laste ja põlisrahvaste õiguste kaitsele; 2) sõna- ja väljendusvabadusele, sh internetis, ning meediavabadusele; 3) demokraatia edendamisele, sh kodanikuühiskonna toetamisele ja võitlusele karistamatusega. Vt ka: Inimõigusdiplomaatia alused ja tegevuskava. Tallinn, 2021. – [https://vm.ee/sites/default/files/vm\\_inimoigusdiplomaatia\\_alused\\_ja\\_tegevuskava.pdf](https://vm.ee/sites/default/files/vm_inimoigusdiplomaatia_alused_ja_tegevuskava.pdf) (30.11.2021).

<sup>42</sup> Vt Euroopa Nõukogu veebileht <https://www.coe.int/en/web/freedom-expression/home> (30.11.2021). (sõnavabadus) ning <https://www.coe.int/en/web/impact-convention-human-rights/freedom-of-assembly> (30.11.2021) (kogunemisvabadus).

<sup>43</sup> Eesti on Euroopa Nõukogu informatsioonipoliitika koordinaator. Selles rollis saab Eesti anda panuse sellesse, et analüüsida inimõiguste ja tehisintellekti suhestumist, aidata kaasa uue tehnoloogia, eelkõige tehisintellekti läbipaistvale ja eetilisele kasutamisele, ning olla kaasatud tehisintellekti tulevikku kujundavatesse rahvusvahelistesse poliitikatesse ja protsessidesse. Vt täpsemalt: Inimõigusdiplomaatia alused ja tegevuskava. Tallinn, 2021, lk 5. – [https://vm.ee/sites/default/files/vm\\_inimoigusdiplomaatia\\_alused\\_ja\\_tegevuskava.pdf](https://vm.ee/sites/default/files/vm_inimoigusdiplomaatia_alused_ja_tegevuskava.pdf) (30.11.2021).

<sup>44</sup> Media Freedom Coalition ministerial communiqué. – <https://www.canada.ca/en/global-affairs/news/2020/11/media-freedom-coalition-ministerial-communique.html> (30.11.2021).

<sup>45</sup> Vt internetivabaduse koalitsiooni veebileht: <https://freedomonlinecoalition.com/> (30.11.2021).

<sup>46</sup> Inimõigusdiplomaatia alused ja tegevuskava. Tallinn, 2021, lk 4–5. – [https://vm.ee/sites/default/files/vm\\_inimoigusdiplomaatia\\_alused\\_ja\\_tegevuskava.pdf](https://vm.ee/sites/default/files/vm_inimoigusdiplomaatia_alused_ja_tegevuskava.pdf) (30.11.2021).

## 1.2. Riigi kohustused sõna- ja kogunemisvabaduse tagamisel ning nende vabaduste seos demokraatia, õigusriigi ning teiste põhiõiguste ja -vabadustega

Riigi kohustused seoses sõna- ja kogunemisvabaduse tagamisega võib jagada negatiivseteks ja positiivseteks. Negatiivne kohustus, millele on viidatud Eesti põhiseaduse §-s 45 sõnastusega „Igaühel on õigus vabalt levitada ...“, seisneb kohustuses mitte sekkuda sõna- ja kogunemisvabaduse kasutamisse. Riigivõim, sealhulgas kohus, võib sekkuda ainult juhul, kui selgesti ja põhjendatult on olemas sama paragrahvi teisest lausest (ja EIÕK artiklist 10) tulenevad alused. Sõnavabaduse piiramise meetmed peavad olema demokraatlikus ühiskonnas vajalikud, nende järele peab olema tungiv sotsiaalne vajadus ja need peavad olema taotletava eesmärgiga proportsionaalsed.<sup>47</sup> Samad kriteeriumid kehtivad sekkumisele kogunemisvabadusse.

Kuigi kogunemisvabaduse keskne eesmärk on kaitsta indiviidi võimude omavolilise sekkumise eest, on riigil ka positiivsed kohustused, et väljendus- ja kogunemisvabadust saaks kasutada vabalt ja põhjendamatute takistusteta.<sup>48</sup> Riik peab selleks looma oma õigusnormide ja institutsioonide (sealhulgas kohtusüsteemi) kaudu asjakohased eeldused.

Kogunemisvabaduse puhul on riigi positiivsed kohustused eriti tähtsad vähemuste ja nende inimeste kaitsmisel, kelle vaated on ühiskonnas ebapopulaarsed, sest need rühmad on ohtude suhtes haavatavamad.<sup>49</sup> Näiteks on Euroopa Inimõiguste Kohus leidnud, et LGBT meeleavaldustel peavad osalejad saama oma meelsust avaldada ilma hirmuta oponentide rünnakute eest ning riigi kohustus on muu hulgas võtta meetmeid, et takistada sõnaliselt ja füüsiliselt homofobseid rünnakuid.<sup>50</sup>

Sõnavabadus ja kogunemisvabadus on olemuslikult sedavõrd seotud, et neid on kohati raske eristada. Ka meeleavaldustel ja muudel avalikel koosolekutel esitavad inimesed erineval viisil väljendatud ideid ja arvamusi ning on arutatud, kas see kuulub sõna- või kogunemisvabaduse kaitse alla.<sup>51</sup>

Euroopa Inimõiguste Kohus on jooninud alla, et kogunemisvabadust tuleb tõlgendada kooskõlas sõnavabaduse sätetega, eriti kui kogunemisvabaduse eesmärk on väljendada isiklikku arvamust<sup>52</sup> või kui küsimuse all on foorumi tagamine avalikuks aruteluks ja protesteerimiseks<sup>53</sup>. Näiteks on kohus leidnud, et protestiaktsioon, mille käigus siseneti jõuga ametiasutusse, ei kuulu artikli kogunemisvabaduse kaitse alla, kuid seda saab tõlgendada kui sõnavabadusega kaitstud väljendust.<sup>54</sup>

Euroopa Inimõiguste Kohus on kogunemisvabaduse juures pidanud oluliseks eelduseks osalejate paljususe aspekti, st kellegagi koos oma meelsuse avaldamist, mistõttu ei kuulu see, kui inimene avaldab meelsust üksi, mitte kogunemisvabaduse, vaid sõnavabaduse kaitse alla.<sup>55</sup> Seevastu inimeste kutsumine avalikule koosolekule sotsiaalmeedia kaudu on

<sup>47</sup> Vt sõnavabaduse kontekstis: Maruste, Turk, p 6.

<sup>48</sup> Maruste, Turk, p 9; EIK, 37553/05, Kudrevičius jt vs. Leedu, 15.10.2021, p 158.

<sup>49</sup> EIK, 1543/06, Bączkowski jt vs. Poola, 03.05.2007, p 64.

<sup>50</sup> EIK, 46712/15, Berkman vs. Venemaa, 01.12.2020, p-d 54–57.

<sup>51</sup> EIK, 17391/06, Primov jt vs. Venemaa, 12.06.2014, p 92; EIK, 29225/95 ja 29221/95, Stankov and the United Macedonian Organisation Ilinden vs. Bulgaaria, 02.10.2001, p 85.

<sup>52</sup> EIK, 11800/85, Ezelin vs. Prantsusmaa, 26.04.1991, p 37.

<sup>53</sup> EIK, 10346/05, Éva Molnár vs. Ungari, 07.10.2008, p 42.

<sup>54</sup> EIK, 19554/05, Taranenko vs. Venemaa, 15.05.2014, p 69.

sõnavabaduse kaitse all, kui tõlgendada artiklit 10 koostoimes artikliga 11.<sup>56</sup> Karistust avalikul kogunemisel näidatud plakatitel kajastatud sõnumite sisu ja väljahüütud sõnumite sisu eest on Euroopa Inimõiguste Kohus käsitlenud artikliga 11 kaitstud kogunemisvabaduse riivena.<sup>57</sup> Sõna- ja kogunemisvabadus ning kodaniku- ja poliitilised õigused laiemalt on lahutamatult seotud demokraatia põhimõtte, aga ka õigusriigi põhimõttega: ükski neist ei saa olla olemas ilma teisteta. Õigusriigi põhimõttega – sealhulgas võimude lahususe ja kohtute sõltumatuse põhimõttega – on tagatud, et riigil on olemas institutsioonid, mis võimaldavad inimestel oma inimõigusi teostada. Kui riigi seadustes ei ole inimõigusi sätestatud ning kui riigi kohtutest ei saa otsida neile kaitset, siis ei saa olla sõna- ja kogunemisvabadus praktikas olemas. Ilma sõna- ja kogunemisvabaduseta ei saa tekkida ühiskondlikku pluralismi, mis on demokraatia tuum.<sup>58</sup>

Eesti põhiseaduses on sõnavabadus üks kesksemaid vabadusõigusi, mis tugineb põhiseaduse preambuli põhimõttele, et Eesti riik on „rajatud vabadusele, õiglusele ja õigusele“.<sup>59</sup> Väljendusvabadus on lahutamatult seotud põhiseaduse §-s 1 sätestatud demokraatia põhimõttega, sest „tegelik ja tõhus demokraatia on mõeldamatu ilma väljendusvabaduseta“.<sup>60</sup> Väljendusvabadus on oluline hoob, mille abil astuda vastu avaliku võimu kandjate võimu omavolile ja kuritarvitustele.<sup>61</sup>

Väljendusvabadus on tähtis eeldus ja tingimus paljude teiste õiguste ja vabaduste toimimiseks. Ilma sõnavabaduseta ei oleks mõeldav teostada valimisõigust, mõtte-, südametunnistuse- ja ühinemisvabadust, informatsioonilise enesemääramise ja privaatsuse õigust, loomevabadust ning paljusid teisi õigusi ja vabadusi.<sup>62</sup>

Sõnavabaduse oluline element on õigus saada teavet, mis hõlmab ka õigust saada teavet interneti kaudu.<sup>63</sup> Sõnavabaduse kaitse alla kuuluvad seega ka internetiteenused, mis võimaldavad veebilehti luua ja jagada<sup>64</sup>, muu hulgas on inimestel õiguspärane ootus, et internetiteenused oleksid kättesaadavad, odavad, turvalised ja usaldusväärsed<sup>65</sup>.

Õigust saada teavet interneti vahendusel ning riigi kohutusi selle õiguse tagamisel on Euroopa Inimõiguste Kohus analüüsinud kaasuses *Kalda vs. Eesti*<sup>66</sup>. Kohus leidis, et Eesti on rikkunud

<sup>55</sup> Guide on Article 11 of the European Convention on Human Rights. Updated on 30 April 2021. Council of Europe, lk 6–7. – [https://www.echr.coe.int/Documents/Guide\\_Art\\_11\\_ENG.pdf](https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_11_ENG.pdf) (30.11.2021).

<sup>56</sup> EIK, 60921/17 ja 7202/18, *Elvira Dmitriyeva vs. Venemaa*, 30.04.2019, p 66.

<sup>57</sup> EIK, 3704/13, *Kemal Çetin vs. Türgi*, 20.05.2020, p 26.

<sup>58</sup> Akandji-Kombe, J.-F. Positive obligations under the European Convention on Human Rights. A guide to the implementation of the European Convention on Human Rights. Human rights handbooks, No. 7. Council of Europe. – <https://rm.coe.int/168007ff4d>, p 48 (30.11.2021).

<sup>59</sup> Maruste, Turk, p 6.

<sup>60</sup> *Ibid.*, p-d 5–6.

<sup>61</sup> *Ibid.*, p 6.

<sup>62</sup> Maruste, Turk, p 6.

<sup>63</sup> Vt ka Kuurberg, lk 465.

<sup>64</sup> EIK, 3111/10, *Ahmet Yildirim vs. Türgi*, 18.12.2012.

<sup>65</sup> Recommendation CM/Rec(2014)6 of the Committee of Ministers to member States on a Guide to human rights for Internet users (Adopted by the Committee of Ministers on 16 April 2014 at the 1197th meeting of the Ministers' Deputies). – [https://www.coe.int/en/web/freedom-expression/committee-of-ministers-adopted-texts/-/asset\\_publisher/aDXmrol0vvsU/content/recommendation-cm-rec-2014-6-of-the-committee-of-ministers-to-member-states-on-a-guide-to-human-rights-for-Internet-users-adopted-by-the-committee-of-101\\_INSTANCE\\_aDXmrol0vvsU\\_viewMode=view/](https://www.coe.int/en/web/freedom-expression/committee-of-ministers-adopted-texts/-/asset_publisher/aDXmrol0vvsU/content/recommendation-cm-rec-2014-6-of-the-committee-of-ministers-to-member-states-on-a-guide-to-human-rights-for-Internet-users-adopted-by-the-committee-of-101_INSTANCE_aDXmrol0vvsU_viewMode=view/) (30.11.2021).

<sup>66</sup> EIK, 21575/08, *Kalda vs. Eesti*, 01.2017.

EIÕK artiklit 10, kuna ei võimaldanud kinnipeetaval pääseda interneti kaudu õiguskantsleri, Riigikogu ja Euroopa Nõukogu infotalituse veebilehtedele.

Kalda *vs.* Eesti kaasusega seostub kaks Riigikohtu lahendit. Esimeses kaasuses esitas kinnipeetav Kalda kaebuse põhjusel, et vangla oli keeldunud võimaldama talle ligipääsu elektroonilisele Riigi Teatajale ning internetis olevatele EIÕK, Riigikohtu ja halduskohtute lahendite andmebaasidele, kuna vangistusseadus ei näe kinnipeetavale ette interneti kasutamist ning kuna õigusakte ja kohtulahendeid oli võimalik lugeda vanglas paberil. Riigikohus leidis, et kuna Kaldale oli tagatud võimalus tutvuda Riigi Teatajas avaldatud õigusaktide ning märksõnastikuga ja Riigikohtu lahenditega paberil, oli vangla keeldumine Riigi Teataja elektroonilisele versioonile ligipääsu võimaldamisest õiguspärane.<sup>67</sup> Seevastu oli õigusvastane vangla keeldumine võimaldada ligipääsu halduskohtute ja Euroopa Inimõiguste Kohtu lahenditele, kuna neid avalikustatakse ainult veebilehtedel. Eesti seadustes on lähtutud eeldusest, et juurdepääs internetile on igaühele tagatud ja seadusest ei tulene vangidele piirangut üldiseks kasutamiseks levitatava info saamisele, mistõttu peab see neile olema tagatud samavõrra kui vabaduses viibivatele inimestele.<sup>68</sup>

Teine Riigikohtu lahend, milles samuti käsitleti interneti kaudu teabe saamise õigust, puudutas olukorda, kus vangla keeldus rahuldama Kalda taotlust saada juurdepääs Euroopa Nõukogu Tallinna infotalituse veebilehele, õiguskantsleri veebilehele ja Riigikogu veebilehele. Riigikohtu üldkogu leidis oma 7. detsembri 2009. aasta otsuses<sup>69</sup>, et vangistusseaduse säte, mille alusel ei ole kinnipeetaval lubatud kasutada interneti (v.a väga piiratud juhtudel), on põhiseadusega kooskõlas. Riigikohus selgitas, et interneti kasutamise keelu eesmärk on takistada „teabe hankimist, mis võiks ohustada vangla julgeolekut, ühiskondlikku turvalisust väljaspool vanglat või vastu töötada kinnipeetava õiguskuulekale käitumisele suunamise eesmärgile“.<sup>70</sup> Riigikohtu hinnangul põhjendab teabe saamise õiguse riivet vajadus saavutada vangistuse täideviimise eesmärgid, sealhulgas iseäranis ühiskondliku turvalisuse tagamise vajadus.<sup>71</sup>

Kalda esitas Euroopa Inimõiguste Kohtule kaebuse väitega, et Eesti on rikkunud tema õigust saada interneti vahendusel teavet ilma ametivõimude sekkumiseta (EIÕK art 10). Kohus selgitas oma lahendis, et „internet on ülioluline vahend, millega edendada avalikkuse juurdepääsu uudistele ja soodustada teabe levitamist üldiselt“.<sup>72</sup> Kohus nentis, et veebilehed, millele oli kaebaja soovinud ligi pääseda, sisaldasid valdavalt õigusteavet ja põhiõiguste, sealhulgas kinnipeetavate õigustega seotud teavet. Kohus rõhutas interneti osatähtsust inimeste igapäevaelus, mida tõendab muu hulgas asjaolu, et Eestis avaldatakse seadusi ainult elektroonilises Riigi Teatajas, ning seda, et paljudes rahvusvahelistes õigusaktides tunnustatakse interneti avaliku teenuse väärtust ja selle tähtsust inimõiguste teostamisel.

Euroopa Inimõiguste Kohus ei pidanud põhjendatuks Eesti riigi väiteid turvariskide ja lisakulude kohta ning leidis, et veebilehtedele ligipääsu piiramine ei olnud demokraatlikus ühiskonnas vajalik. Selle lahendi alusel tuleb edaspidi Riigikohtul Eesti põhiseaduse § 44 lõiget 1 tõlgendades arvestada Euroopa Inimõiguste Kohtu seisukohti ja muuta oma praktikat. Riigikohtu üldkogu<sup>73</sup> rahuldab Kalda teistmisavalduse osaliselt ja tühistas Eesti kohtute

<sup>67</sup> RKHK, 3-3-1-20-07, 31.05.2007, p-d 10–11.

<sup>68</sup> *Ibid.*, p-d 14–15.

<sup>69</sup> RKÜK, 3-3-1-5-09, 7.12.2009.

<sup>70</sup> *Ibid.*, p 34.

<sup>71</sup> *Ibid.*, p-d 29–35.

<sup>72</sup> EIK, 17429/19, Kalda *vs.* Eesti, 19.01.2016, p 44 edasiste viidetega.

<sup>73</sup> RKÜK, 3-3-2-1-16, 30.06.2017.

varasemad otsused osas, millega oli kaebus lahendatud Euroopa Inimõiguste Kohtu menetluses<sup>74</sup>.

Euroopa Inimõiguste Kohtu seisukohad näitavad, et demokraatlikus ühiskonnas peab riik tagama kinnipeetava õiguse saada teavet muu hulgas ka interneti vahendusel. Internet on saanud üha olulisemaks eelduseks inimõiguste teostamisel, mis kehtib ka kinnipeetavate kohta. Riigil on küll õigus võtta meetmeid, et tagada vangla julgeolek ja ühiskondlik turvalisus, ent kõnealuses kaasuses oleks Eesti riik pidanud veenvalt näitama, kuidas kinnipeetava ligipääs konkreetsete ametiasutuste veebilehtedele ohustab vangla julgeolekut või ühiskondlikku turvalisust. Euroopa Inimõiguste Kohtu hinnangul ei piisa ainult väidetest, vaid neid tuleb ka kaalukalt põhjendada. Siinsel juhul olid Eesti riigi argumendid liiga pealiskaudsed ega suutnud Euroopa Inimõiguste Kohut veenda selles, et võetud meetmed olid demokraatlikus ühiskonnas vajalikud.

Sõnavabaduse lahutamatu osa on ühtlasi pressivabadus, millel on keskne roll poliitilise arutelu toimimiseks, mis on omakorda demokraatliku ühiskonna sügav olemus.<sup>75</sup> Euroopa Inimõiguste Kohus on korduvalt tõstnud esile asjaolu, et kui valitsust kritiseerivad seisukohad ei kujuta endast vägivallale õhutamist (ei propageeri vägivalla kasutamist ega verist kättemaksu, ei õigusta terroriakte, ei õhuta vägivalda ega sügavat ja irratsionaalset viha kindlate isikute vastu), ei ole õigustatud piirata üldsuse õigust teabele isegi juhul, kui esinevad EIÕK artikli 10 lõikes 2 toodud alused, nagu riigi territoriaalse terviklikkuse või riigi julgeoleku kaitse või korrariikumiste või kuritegude ennetamine.<sup>76</sup>

Riigi positiivsel kohustatusel on ühtlasi horisontaalne mõju: riigil on kohustus tegeleda ka eraallikaist tulenevate ohtudega, näiteks luua asjakohased õiguslikud eeldused meedia toimimiseks, eraõiguslike meediakanalite ülemäärase koondumise vältimiseks ning vaidluste kohtulikuks ja kohtuväliseks lahendamiseks. Riigil on veel kohustus kaitsta isikuid sõnavabaduse rikkumiste eest kolmandate isikute, sealhulgas äriettevõtete poolt.<sup>77</sup>

On oluline küsimus, millised kohustused on riigil ning millised kohustused on erinevatel teenusepakkujatel selleks, et tagada isiklike õiguste kaitse internetiajastul ning kuidas sealjuures tagada teenusepakkujate õigused, sh nende sõnavabadus. Seda probleemistikku on Euroopa Inimõiguste Kohus analüüsinud Delfi vs. Eesti<sup>78</sup> kaasuses, mis on seni ainus Euroopa Inimõiguste Kohtu suurkotta jõudnud Eestit puudutav kohtuasi. Kohus selgitas, et Kuna Delfi portaalis avaldatud vaidlustatud kommentaaridest enamik kujutas endast vaenukõnet või vägivalla õhutamist, ei kuulu need inimõiguste konventsiooni artikli 10 kaitsealasse. Seega ei olnud kohtuasjas küsimuse all mitte kommentaaride autorite sõnavabadus, vaid see, kas Eesti kohtute otsused, milles peeti Delfit kolmandate isikute postitatud kommentaaride eest vastutavaks, rikkusid Delfi õigust edastada teavet, mis kuulub artikli 10 kaitse alla.<sup>79</sup> Lahendades küsimust, kas Delfile konventsiooniga tagatud õigusi on rikutud, analüüsis Euroopa Inimõiguste Kohus järgmisi aspekte: 1) kommentaaride kontekst, 2) kaebaja võetud meetmed laimavate kommentaaride vältimiseks või kõrvaldamiseks, 3) kommentaaride tegelike koostajate vastutus alternatiivina kaebaja vastutusele ning 4) riigisisese menetluse

<sup>74</sup> Laffranque, J. Põhiseadus läbi inimõigustealase Euroopa kohtupraktika prisma. – *Juridica* 2021/1, lk 13.

<sup>75</sup> Vt EIK, 11798/85, *Castells vs. Hispaania*, 23.04.1992.

<sup>76</sup> Vt EIK, 16538/17, *Şahin Alpay vs. Türgi*, 20.03.2018, p 179; EIK 24762/94, *Sürek vs. Türgi* (nr 4), 08.07.1999, p 60.

<sup>77</sup> Maruste, Turk, p 9.

<sup>78</sup> EIK (suurkoda), 64569/09, *Delfi vs. Eesti*, 16.06.2015.

<sup>79</sup> *Ibid.*, p 140.

tagajärjed kaebaja jaoks.<sup>80</sup> Neid kriteeriume on kohus järginud kõigis edasistes kaasustes, mis puudutavad internetis isikuõiguste rikkumise ja sõnavabaduse konflikti.<sup>81</sup>

Euroopa Inimõiguste Kohus nõustus Riigikohtu tõlgendusega ja leidis, et ärieesmärkidel internetiportaali pidavat meediaväljaannet võib Eesti riigisisese õiguse alusel pidada põhimõtteliselt vastutavaks sellesse portaali selgelt õigusvastaste kommentaaride üleslaadimise eest. Euroopa Inimõiguste Kohus ei tuvastanud artikli 10 rikkumist Eesti poolt.<sup>82</sup>

Kaasuses Magyar Tartalomszolgáltatók Egyesülete ja Index.hu Zrt vs. Ungari, mis puudutas kinnisvaraportaali tegevust kritiseerinud artiklile järgnenud solvavate kommentaaride avaldamist kaebajate veebilehtedel, leidis aga Euroopa Inimõiguste Kohus, et Ungari on rikkunud EIÕK artiklit 10. Kohtu hinnangul olid Ungari kohtunikud järeldanud ilma kohase analüüsita ja õiguste vastastikuse kaalumisetä, et kommentaarid olid kinnisvaraportaali suhtes solvavad. Kohus rõhutas, et paljudel juhtudel, sealhulgas kõnealusel juhul, oleks piisav meede solvavate kommentaaride eemaldamise süsteemi kasutamine pärast nendest teadaandmist (*notice-and-take-down system*).<sup>83</sup>

On selge, et kui ärieesmärke teenivas internetiportaalis avaldatakse teavet, mis on kellegi suhtes solvavat laadi, võib sellega kaasneda portaali vastutus. Samas ei tohiks riigid panna internetiportaalidele ebamõistlikke kohustusi. Riik peab kaitsma ka nende õigust avaldada teavet ja tagama, et nende äritegevusse ei sekkutaks ebaproportsionaalselt. Tuleb leida tasakaal erinevate huvide vahel ning ma leian, et skeem, mida Euroopa Inimõiguste Kohus kasutas Delfi kaasuses ja on kasutanud hiljem sarnastes kaasustes, pakub selliseks huvide kaalumiseks hea võimaluse. Kindlasti on tarvis, et internetiportaalid võtaksid meetmeid selleks, et laimavaid kommentaare ennetada ja need kiiresti eemaldada, et potentsiaalset kahju võimalikult palju vähendada.

Internetivahendajate (*internet intermediaries*)<sup>84</sup> rolli ja vastutuse teemat on laialdaselt käsitletud ka Euroopa Nõukogu Ministrite Komitee, kes on võtnud vastu soovitusel liikmesriikidele internetivahendajate rolli ja vastutuse kohta.<sup>85</sup> Ühelt poolt peavad riigid looma turvalise keskkonna interneti vahendusel avalikus arutelus osalemiseks ja mitmekesiste arvamuste avaldamiseks, sealhulgas peab riik kaitsma isikuid eraisikutelt tulenevate ohtude eest, tagades eraisikute tegevuste kooskõla valdkondlike õigusnormidega. Teiselt poolt on internetis teenuste osutajatel kohustus austada rahvusvahelisi inimõigusi ja tegutseda kooskõlas valdkondlike õigusnormidega. Soovitusel märgitakse muu hulgas, et konkreetse

<sup>80</sup> *Ibid.*, p 142.

<sup>81</sup> EIK-i kriteeriumid võetud Maris Kuurbergi artiklist: Kuurberg, lk 467.

<sup>82</sup> EIK (suurkoda), 64569/09, Delfi vs. Eesti, 16.06.2015, p-d 128, 140, 162. Vt ka artikli alaptk 2.2.3.

<sup>83</sup> EIK, 22947/13, Magyar Tartalomszolgáltatók Egyesülete ja Index.hu Zrt vs. Ungari, 02.02.2016.

<sup>84</sup> *Internetivahendajad* on üldnimetaja väga erinevatele teenuseosutajatele, kes hõlbustavad isikutevahelist suhtlust internetis. Teenuste ring võib olla väga lai: internetiteenuse osutamine (võimaldavad kasutajatele ligipääsu internetile), teabe ja andmete töötlemise võimaldamine; veebipõhiste teenuste, sh kasutajate loodud sisu talletamine; teabe koondamine; otsingute võimaldamine; juurdepääsu võimaldamine kolmandate isikute loodud ja/või hallatavale sisule ja teenustele; kaupade ja teenuste, sh audiovisuaalsete teenuste müük; muude äritehingute võimaldamine jpt teenused. Osa teenuseosutajaid modereerib ja hindab sisu, sh isikuandmete automatiseeritud töötlemise kaudu.

<sup>85</sup> Recommendation CM/Rec(2018)2 of the Committee of Ministers to member States on the roles and responsibilities of internet intermediaries. Appendix to Recommendation CM/Rec(2018)2 „Guidelines for States on actions to be taken vis-à-vis internet intermediaries with due regard to their roles and responsibilities“. – [https://search.coe.int/cm/Pages/result\\_details.aspx?ObjectID=0900001680790e14](https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=0900001680790e14) (30.11.2021).

internetivahendaja vastutust hinnates tuleb analüüsida osutatava teenuse sisu ja ulatust, sealhulgas seda, kas ta modereerib avaldatu sisu.<sup>86</sup>

Kahtlemata on riikidel väga keeruline õiguslikult reguleerida valdkonda, kus on internetiteenuste osutajatel ja vahendajatel keskne roll olulisi avalikke hüvesid evivate teenuste osutamisel. Internetivahendajate teenused on selle põhjanev eeldus, et toimiks Eesti e-riik ning et me saaksime tarbida harjumuspäraseid teenuseid, osaleda ühiskondlikes aruteludes ja kaitsta oma õigusi. Internetivahendajate huvide ja teiste huvide tasakaalustamiseks on vaja riigi ja teenuseosutajate koostööd, sealhulgas hästi toimivat eneseregulatsiooni, sest on selge, et internetiteenuste areng on nii kiire, et riigi õigusnormid ja kohtupraktika on sellest alati sammu võrra maas.

## 2. Mis kuulub sõnavabaduse kaitse alla ja kus on sõnavabaduse piirid?

### 2.1. Sõnavabaduse kaitse ulatus

Põhiseadusega on kaitstud igaühe, st nii Eesti kodanike, välismaalaste kui ka kodakondsuseta inimeste õigus sõnavabadusele. Ka eraõiguslike juriidiliste isikute (nt ettevõtete, sealhulgas meediaettevõtete) sõnavabadus on põhiseaduse kaitse all.<sup>87</sup> Sõnavabaduse kandjaks ei saa aga olla avalikud-õiguslikud juriidilised isikud, sest neil endil lasub kohustus tagada põhiõigusi.<sup>88</sup>

Põhiseadusest tulenevat õigust väljendusvabadusele tuleb tõlgendada kooskõlas EIÕK ja Euroopa Liidu põhiõiguste hartaga ning neile tugineva kohtupraktikaga. Analüüsides, kas teatud eneseväljendus on põhiseaduse alusel kaitstud, tuleb lähtuda laiendava tõlgendamise põhimõttest. Põhiseaduse § 45 kaitse all on nii ideed, arvamused ja veendumused kui ka muu info. Väljendusvabadus kaitseb ühtlasi vabadust end mitte väljendada, st vaikida.<sup>89</sup> Põhiseaduse kaitse igaühe õigusele vabalt saada üldiseks kasutamiseks levitatavat infot tuleneb põhiseaduse § 44 lõikest 1.<sup>90</sup>

Väljendusvabadus kaitseb inimese teadvustatud väljendusi sõltumata nende väärtusest, õigsusest ja mõistlikkusest. Kuna ideed ja veendumused tähistavad pigem sisemisi protsesse, kuuludes *forum internum*'i valdkonda, võib jagada väljendusvabaduse kaitse-eseme kaheks valdkonnaks: arvamusteks ja muuks infoks. Ei ole mingit tähtsust sellel, mis teemal arvamust avaldatakse, ega sellel, kui mõtteavaldus tundub olevat väär või väärtusetu. Kaitstud on nii kommertsreklaam kui ka poleemika, nii väärtushinnangud kui ka faktiväited.<sup>91</sup>

<sup>86</sup> *Ibid.*

<sup>87</sup> *Ibid.*, p 10.

<sup>88</sup> Albi, K. Paragrahv 9.– Eesti Vabariigi põhiseadus. Kommenteeritud väljaanne. 2020, p 22. – <https://pohiseadus.ee/sisu/3480> (30.11.2021).

<sup>89</sup> Maruste, Turk, p 11.

<sup>90</sup> Vt ka RKHK, nr 3-3-1- 20-07, 31.05.2007, p 12.

<sup>91</sup> Ernits, M. Avalik väljendusvabadus ja demokraatia. – *Juridica* 2007/1, lk 17–18. Riigikohus on selgitanud, et faktiväide on põhimõtteliselt kontrollitav ja selle tõesus või väärus on kohtumenetluses tõendatav. Samas ei ole võimalik tõendada väärtushinnangu sisu tõesust või väärust. Väärtushinnang väljendub hinnangus, mis võib oma sisu või vormi tõttu olla konkreetsetes kultuurikeskkonnas halvustava tähendusega. Faktiväite ja väärtushinnangu eristamise kohta vt ka RKEK, 3-2-1-99-97, 01.12.1997; RKTk, 3-2-1-11-04, 11.01.2004. See, kas tegu on faktiväite või väärtushinnanguga, on väga tähtis eristus, kuna õigusvastasuse tuvastamise skeem erineb võlaõigusseaduse alusel suurel määral.

Väljendusvabadus „ei piirne üksnes kontrollitava faktilise ehk tõese ja mõõdetava teabe esitamisega, vaid hõlmab ka arvamuste, ideede, veendumuste, kriitika, hinnangute, mõtete ja kujutluste väljendamist“.<sup>92</sup> Kaitstud on ka eneseväljendus, mis ründab ning on šokeeriva ja häiriva laadiga.<sup>93</sup> Inimeste kooselu tingib alati piiranguid, sest ühe inimese õigusi piiravad teiste inimeste õigused. Kriitika on niisama vajalik reaktsioon meie enesekujutamisele nagu meie tegutsemisvabaduse vältimatu piiramine näiteks liikluses, on leidnud Peter Schlechtriemi.<sup>94</sup>

Kaalukas osa väljendusvabadusest on õigus saada avalikku huvi pakkuvat teavet ja ideid ning ajakirjanduse kohustus seda pakkuda.<sup>95</sup> Õigus saada üldist huvi pakkuvat teavet hõlmab nii pressivabadust kui ka foorumite loomist avalikuks aruteluks, muu hulgas valitsusväliste organisatsioonide poolt.<sup>96</sup> Õigusega saada teavet on seotud ka avaliku võimu kohustus tagada teabele juurdepääs.<sup>97</sup>

Sõnavabaduse kaitse all on ka kahtlustused ja kuulujutud. Euroopa Inimõiguste Kohtu kaasus *Timpul Info-Magazin ja Anghel vs. Moldova* puudutas vaidlust Moldova ajalehe artikli üle, milles käsitleti võimalikku korrupsioonijuhtumit seoses riigiasutuste ja investeerimisfondi D. H. vahel tehtud luksusautode salajaste müügitehingutega, mis ületasid turuhinda. Artiklis esitati küsimus, kas luksusautosid jagatakse Moldova kuberneridele presidendi toetamise tagamiseks. Artiklis mainiti Moldova ühte juhtivpoliitikut, kes teatas, et valitsuses levinud kuulujutud osutavad sellele, et iga auto eest makstakse umbes 7000 eurot rohkem, kui on selle hinnakirjajärgne hind, ning artikli alusel „Chişinău halvad ja kindlasti halvasti informeeritud suud väidavad, et ... keegi maksis kellelegi 500 000 dollarit“, mis viitab võimalikule altkäemaksule.<sup>98</sup>

Euroopa Inimõiguste Kohus rõhutas, et meetmed, millega piiratakse ajakirjanduse keskset rolli edastada demokraatlikus ühiskonnas ideid ja arvamusi ning millega ühtlasi piiratakse juurdepääsu teabele, mida avalikkusel on õigus saada, peavad olema väga kaalukalt põhjendatud. Suur osa ajakirjanduse kui avalikkuse valvekoera rollist on teistelt isikutelt pärinevate lugude ja kuulujuttude kajastamine ning ajakirjanduse õigust sellist materjali avaldada tuleb kaitsta juhul, kui see pole täiesti alusetu. Kohus toonitas veel kord, et valitsuse suhtes kriitilise poliitilise väljenduse piirid on laiemad ja et karmid karistused avalikkusele oluliste küsimuste käsitlemise eest on väljendusvabadusele jahutava mõjuga.<sup>99</sup>

Väljendusvabaduse kaitsealasse kuuluvad mistahes vormis ja viisil tehtud väljendused, sealhulgas anonüümne ja pseudonüümne väljendus. Anonüümsus internetis ei ole siiski absoluutne väärtus ning seda tuleb tasakaalustada teiste isikute õiguste ja vajadustega, muu hulgas seoses korrarikkumise või kuriteo ärahoidmisega.<sup>100</sup> See, millist kaitset üks või teine eneseväljendus vajab, sõltub asjaoludest ja olukorrast.

<sup>92</sup> Maruste, Turk, p 13; vt ka EIK, 13778/88, *Thorgeir Thorgeirson vs. Island*, 25.06.1992; RKTK, 3-2-1-67-10, 21.12.2010.

<sup>93</sup> EIK, 5493/72, *Handyside vs. Ühendkuningriik*, 07.12.1976.

<sup>94</sup> Schlechtriem, P. *Võlaõigus*. Eriosa. Õpik. Tallinn: Juura 2000, äärenr 754.

<sup>95</sup> EIK, 9815/82, *Lingens vs. Austria*, 08.07.1986.

<sup>96</sup> EIK, 21575/08, *Kalda vs. Eesti*, 17.01.2017, p 41.

<sup>97</sup> EIK, 48135/06, *Youth Initiative for Human Rights vs. Serbia*, 25.06.2013; EIK, 37374/05, *Társaság Szabadságjogokért (TASZ) vs. Ungari*, 14.04.2009; EIK, 18030/11, *Magyar Helsinki Bizottság vs. Ungari*, 08.11.2016.

<sup>98</sup> EIK, 42864/05, *Timpul Info-Magazin ja Anghel vs. Moldova*, 27.11.2007.

<sup>99</sup> *Ibid.*, p-d 36, 38–39.

<sup>100</sup> EIK, 2872/02, *K. U. vs. Soome*, 02.12.2008.

Õigusi ja huve tasakaalustades võetakse arvesse väljenduse olemust (poliitiline, äriline või kunstiline), edastamise kanalit (meediumit) ja selle kanali levi või kättesaadavuse ulatust ning sihtrühma (auditooriumi), kellele on väljendus suunatud.<sup>101</sup> Riigid võivad rakendada eri väljendusvormidele ja -viisidele piiranguid oma kultuurilise, religioosse, sotsiaalse, majandusliku või poliitilise olukorra alusel, järgides siiski Euroopa Inimõiguste Kohtu testi, mille alusel tuleb otsustada, kas piirang on demokraatlikus ühiskonnas vajalik.<sup>102</sup>

## 2.2. Sõnavabaduse piiramine

### Sõnavabaduse ning teiste õiguste ja huvide tasakaal

Igasugune eneseväljendus ei saa olla absoluutselt piiramatut. Eesti põhiseaduses on seatud põhiõiguste kasutamisele piirid § 19 lõikega 2, mille alusel peab igaüks oma õiguste ja vabaduste ning kohustuste täitmisel austama ja arvestama teiste inimeste õigusi ja vabadusi ning järgima seadust. Riigikohus on selgitanud, et „mistahes põhiõiguse realiseerimisvõimalused saavad piiramatult kesta vaid seni, kuni seejuures ei takistata mingi teise põhiõiguse realiseerimist. Sellises põhiõiguste konkurentsi olukorras tekib paratamatult põhiõiguste piiramise vajadus“.<sup>103</sup>

Riigikohus on selgitanud<sup>104</sup>, et põhiõigustel ei ole hierarhiat ja õigusteoorias puudub vastus sellele, milline peaks olema põhiõiguste konkurentsi olukorras ühe või teise põhiõiguse piiramise määr:

„Enamlevinud on siiski seisukoht, et inimkeskses ühiskonnas tohib põhiõiguste konfliktolukordades kõige vähem piirata inimväärikust – kompleksset põhiõigust, mille elementideks on eeskätt õigus heale nimele, õigus mitte olla hirmul enese ja oma lähedaste eksistentsi pärast, õigus õiguslikule võrdsusele kõigi teiste inimestega, õigus inimlikule identiteedile, informatsioonilise enesemääramise õigus, õigus kehalisele puutumatusse“.<sup>105</sup>

Põhiseaduse §-le 45 toetudes on võimalik piirata väljendusvabadust seaduse alusel avaliku korra, kõlbluse, teiste inimeste õiguste ja vabaduste, tervise, au ning hea nime kaitseks. Samuti on see võimalik riigi ja kohalike omavalitsuste teenistujate puhul neile ameti tõttu teatavaks saanud riigi- või ärisaladuse või konfidentsiaalsena saadud info ning teiste inimeste perekonna- ja eraelu kaitseks, samuti õigusemõistmise huvides.

Kooskõlas subsidiaarsuse põhimõttega saavad riigid valida piirangute sisu, ulatuse ja tugevuse üsna vabalt juhul, kui see on kooskõlas põhiseaduse eesmärgi ja põhimõtetega.<sup>106</sup> Tungiva sotsiaalse vajaduse hindamisel lähtub Euroopa Inimõiguste Kohus sellest, et „mida olulisem ühiskonnale ja mida suuremat hulka inimesi puudutav on probleem ning mida akuutsem diskussioon selle ümber, seda avaram on väljendusvabadus ning kõrgem lävi sellesse sekkumisel. Demokraatia, väljendusvabaduse ja tungiva sotsiaalse vajaduse seostamise võtmemõisteteks on pluralism, sallivus ja avatud hoiak“.<sup>107</sup>

<sup>101</sup> Nimekirja allikas: Maruste, Turk, lk 15.

<sup>102</sup> *Ibid.*

<sup>103</sup> RKKK, 3-1-1-80-97, 26.08.1997.

<sup>104</sup> *Ibid.*

<sup>105</sup> *Ibid.*

<sup>106</sup> *Ibid.*, p 18.

<sup>107</sup> *Ibid.*, p 30 edasiste viidetega.

Kui Saksamaa endine liidukantsler Gerhard Schröder asus Nord Streami järelevalvenõukogu esimeheks, avaldas ajaleht Bild esilehel artikli. Selles tugines ajaleht Saksamaa Liberaaldemokraatliku Partei asepresidendi Carl-Ludwig Thiele väidetele, mille alusel loobus Schröder poliitilisest karjäärist seoses tulutoova töökohaga Nord Streami projektis ja kutsus omakasust motiveerituna sellega esile ennetähtaegsed valimised. Euroopa Inimõiguste Kohus leidis, et artiklis oli Schröderi tegevust poliitikuna käsitletud seoses avalikku huvi pakkuva teemaga ja et ajakirjanduselt ei saa nõuda poliitilise arutelu käigus ühe poliitiku esitatud väidete tõlevastavuse hindamist. Kohus märkis, et kuna ei olnud tungivat sotsiaalset vajadust asetada endise liidukantsleri mainet kõrgemale ajakirjandusvabadusest ja üldsuse õigusest käsitleda avalikku huvi pakkuvaid teemasid, ei olnud ajakirjandusvabaduse piiramine demokraatlikus ühiskonnas vajalik.<sup>108</sup>

Euroopa Inimõiguste Kohus rõhutab, et valitsuse suhtes tehtava lubatud kriitika piirid on laiemad kui eraisiku suhtes. Poliitiline arutelu on demokraatlikus riigis enesestmõistetav, st valitsust peab saama vabalt kritiseerida ja valitsuse tegevus peab olema avalikkuse kontrolli all.<sup>109</sup> Kaasuses *Navalnõi vs. Venemaa* (nr 2)<sup>110</sup> käsitles kohus Venemaa opositsiooniaktivisti Aleksei Navalnõi koduaresti panekut, suhtluskeeldu ning ligipääsu keelamist suhtlusvahenditele (sealhulgas internetile) seoses käimasoleva kriminaaluurimisega, mille raames süüdistati teda rahapesus ja kelmuses.

Euroopa Inimõiguste Kohus leidis, et Venemaa meetmetel ei olnud mingit seost kriminaaluurimise eesmärkide täitmisega, kuna meetmetel ei olnud legitiimset eesmärki. Seetõttu oli Venemaa rikkunud Navalnõi õigust sõnavabadusele. Meetmed tema sõnavabaduse piiramiseks olid sihitud tema avaliku tegevuse, sealhulgas avalike kogunemiste korraldamise ja neil osalemise takistamisele ning poliitilise mitmekesisuse allasurumisele.<sup>111</sup>

Riive proportsionaalsust hinnates kehtib üldpõhimõttena nn leebeima vahendi põhimõte. Väljendusvabaduse riive ei ole vajalik siis, kui on olemas muu sobiv õiguspärane vahend, mis edendab põhiseaduslikke eesmärke ja kaitseb selle väärtusi samal määral, kuid riivab põhiõigust vähem intensiivselt.<sup>112</sup> Üldiselt on väljendusvabaduse määr „kõige avaram poliitilise ehk avaliku elu küsimustes, kitsam muudes valdkondades ning kõige piiratum eraelu sfääris“.<sup>113</sup>

EIÕK artikli 15 lõike 1 alusel võib konventsiooniosaline peatada sõja ajal või muus hädaolukorras, mis ohustab rahva eluvõimet, osa konventsiooniga võetud kohustuste täitmise, kuid ka sellisel juhul ei ole riigil õigust piirata sõnavabadust põhjendamatu.

On väidetud, et EIÕK artikkel 15 annab riikidele justkui kindlustuspoliisi, et erandjuhtudel võidakse võtta meetmeid, mis tavaolukorras oleksid ebaproportsionaalsed. Igal juhul ka siis, kui riik tugineb EIÕK artiklile 15, tuleb siiski tagada, et piiravad meetmed oleksid proportsionaalsed, hädavajalikud ja ajutised.<sup>114</sup>

<sup>108</sup> EIK, 48311/10, *Axel Springer AG vs. Saksamaa* (nr 2), 10.07.2014.

<sup>109</sup> *Kuurberg*, lk 465.

<sup>110</sup> EIK, 43734/14, *Navalnõi vs. Venemaa* (nr 2), 09.04.2019.

<sup>111</sup> *Ibid.*, p-d 80, 97–99.

<sup>112</sup> *Ibid.*, p 31.

<sup>113</sup> *Ibid.*, p 33.

<sup>114</sup> Margna, P. Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsiooni artikli 15 kohaldamine COVID-19 pandeemia puhul. – *Juridica* 2021/4, lk 247–255.

Näiteks Türgi peatas konventsiooniga võetud kohustuste täitmise 21. juulil 2016 seoses riigipöördekatsega. Euroopa Inimõiguste Kohtu asjas Şahin Alpay vs. Türgi oli kaebaja ajakirjanik, kes vahistati pärast 15. juulil 2016 tehtud riigipöördekatset. Şahin Alpay oli kirjutanud valitsuse suhtes kriitilisi artikleid ja Türgi süüdistas teda riigis terroristlikuks organisatsiooniks kuulutatud FETÖ/PDY<sup>115</sup> toetamises. Kuigi Türgi konstitutsioonikohus oli seisukohal, et kaebaja oli peetud kinni õigusvastaselt ja tema sõnavabadust oli rikutud, teda siiski ei vabastatud. Euroopa Inimõiguste Kohus leidis, et valitsuse kritiseerimine ja sellise teabe avaldamine, mida riik peab enda huve ohustavaks, ei tohi tuua kaasa kriminaalsüüdistusi, nagu kuulumine terroriorganisatsiooni või selle tegevusele kaasaaitamine, valitsuse või konstitutsioonilise korra kukutamine või terroristliku propaganda levitamine.<sup>116</sup> Kohus tõi esile, et riigipöördekatse ja muud terroriaktid on Türgis ilmselgelt kujutanud suurt ohtu demokraatiale. Siiski on demokraatia üks peamisi omadusi probleemide lahendamine avaliku arutelu teel. Kohus märkis, et demokraatia areneb sõnavabaduse kaudu ja inimõiguste konventsiooni artikli 15 lõike 1 alused ei saa olla ettekäändeks, et piirata poliitilist arutelu kui demokraatliku ühiskonna tuuma. Ka erakorralises olukorras peaks olema kõigi meetmete eesmärk kaitsta demokraatlikku korda seda ähvardavate ohtude eest ning tuleb tagada demokraatliku ühiskonna väärtused, sealhulgas pluralism ja sallivus.<sup>117</sup>

Sõnavabaduse piirangutest on oluline rääkida ka Covid-19 pandeemia kontekstis. Pandeemia vastu võitlemine on inimõiguste küsimus ja seda väga mitmel tasandil. Inimestel õigus selleks, riik võtaks meetmeid nende elu ja tervise kaitsmiseks ning et selles osas ei oleks diskrimineerimist. Eriti oluline on haavavate sihtgruppide õiguste kaitsmine.<sup>118</sup> Eesti põhiseaduse § 28 lg 1 sätestab, et igal ajal on õigus tervise kaitse. Tervisepõhiõiguse kaitsmiseks on riigil kohustus rakendada positiivseid meetmeid selleks, et tagada tervislik ja ohutu elukeskkond ning mh vältida haigestumist nakkushaigustesse.<sup>119</sup>

Nii põhiseaduse § 45 kui EIÕK artikli 10 lg 2 alusel võimaldavad väljendusvabadust teiste inimeste tervise kaitseks piirata. Tervishoiukriisi ajal, mida Covid-19 pandeemia kahtlemata on olnud, võib tekkida tegelik vajadus piirata teatud kodaniku- ja poliitilisi õigusi, et kriisi tõhusalt ohjata. Covid-19 pandeemia ajal teatasid paljud riigid, sealhulgas Eesti, Euroopa Nõukogu peasekretärile EIÕK artikli 15 lõike 1 alusel teatud kohustuste võtmise peatamisest.<sup>120</sup> Samas on äärmiselt oluline tagada, et piirangud oleksid eesmärgipärased ja proportsionaalsed. Kodaniku- ja poliitiliste õiguste, sealhulgas sõnavabaduse piiramine kriisi ajal võib olla väga probleemne, sest on ülivajalik, et kodanikuühiskonna aktivistid ja laiem üldsus saaksid ametivõime kritiseerida ning analüüsida nende reageerimist kriisile. See kehtib eriti olukorras, kus seoses eriolukordade kehtestamise ja muude erakorraliste riigisiseste meetmete võtmisega pandeemia kontrollimiseks on paljudes riikides tugevalt kannatanud

---

<sup>115</sup> Fethullahçı Terör Örgütü / Paralel Devlet Yapılanması (türki k). Tõlge eesti keelde: *gülenistlik terroriorganisatsioon / paralleelne riigistruktuur*.

<sup>116</sup> EIK, 16538/17, Şahin Alpay vs. Türgi, 30.03.2018, p-d 181–182.

<sup>117</sup> *Ibid.*, p 180; vt ka EIÕK art 15 kohaldamise kohta: Mägi, K. Kas inimõigused kehtivad ka kriisiolukorras? – *Juridica* 2017/7, lk 451–464.

<sup>118</sup> European Union Agency for Fundamental Rights. Fundamental Rights Report. 2021, lk 7. – <https://fra.europa.eu/en/publication/2021/fundamental-rights-report-2021> (30.11.2021).

<sup>119</sup> Vt ka Henberg, A. Paragrahv 28. – Eesti Vabariigi põhiseadus. Kommenteeritud väljaanne. 2020. – [https://pohiseadus.ee/sisu/3499/paragrahv\\_28](https://pohiseadus.ee/sisu/3499/paragrahv_28) (30.11.2021).

<sup>120</sup> Vt ka Mägi, K. Kas inimõigused kehtivad ka kriisiolukorras. – *Juridica* 2017/7, lk 451–464; European Court of Human Rights, Press Unit. Derogation in time of emergency. April 2021. – [https://www.echr.coe.int/Documents/FS\\_Derogation\\_ENG.pdf](https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Derogation_ENG.pdf) (30.11.2021).

võimude lahusus ning vähenenud võimalused kontrollida valitsust. Euroopa Nõukogu rõhutab, et epideemiat ei tohi kasutada ettekäändena valitsuse poliitiliste vastaste vaigistamiseks.<sup>121</sup>

Kuna viiruse leviku ohjamiseks on riigid pidanud võtma erinevaid meetmeid füüsiliste kogunemiste piiramiseks, on inimeste võimalused oma seisukohtade ja meelsuse väljendamiseks paratamatult olnud piiratud. Seetõttu on eriti oluline sõnavabaduse tagamine ka pandeemia kontekstis, et inimestel oleks tagatud igakülgne informatsioon, kuid ka võimalus informatsiooni kahtluse alla panna ja selle üle debateerida.

### **Sõnavabadus versus õigus era- ja perekonnaelu austamisele<sup>122</sup>**

Väljendusvabadusele vastandub muu hulgas inimese isiklik õigus sellele, et tema kohta ei avaldata ebaõigeid asjaolusid, sealhulgas õigus aule ja heale nimele.<sup>123</sup> Sõnavabadus ning õigus era- ja perekonnaelu austamisele väärivad võrdset austust ning seetõttu tuleb leida tasakaal, mis säilitaks mõlema õiguse olemuse.

Näiteks Euroopa Inimõiguste Kohus analüüsib oma kohtupraktikas selle tasakaalu leidmiseks seda, mil määral aitab avaldatu kaasa üldist huvi pakkuvale arutelule; kui tundub on inimene, kelle era- või perekonnaelu on sekkunud, mis on tema roll ja milline on avalikustamise esemeks oleva tegevuse sisu; milline on olnud selle inimese varasem käitumine, sealhulgas, kas teave on varem avalikustatud; mis meetodeid kasutas ajakirjanik info saamiseks, kas ta tegutses heas usus ja lähtus täpsetest faktilistest asjaoludest, käitudes kooskõlas ajakirjanduseetikaga; millisel viisil inimest kajastati; kui ulatuslikult teavet avaldati ja kui rasked olid selle tagajärjed inimesele. Viimasena analüüsitakse avaldajale määratud karistust.<sup>124</sup>

Riigikohus on käsitlenud avaliku elu tegelase temaatikat oma 27. augusti 1997. aasta otsuses nr 3-1-1-80-97, mis puudutas E. T. süüdimõistmist kriminaalkodeksi § 130<sup>125</sup> järgi põhjusel, et tema kirjutatud artiklis solvati isikut V. L., nimetades teda *rongaemaks* ja *abielulõhkujaks*. Riigikohus selgitas oma otsuses, et kuigi avaliku elu tegelase suhtes on põhjendatud kõrgendatud huvi, ei saa tunnistada avaliku elu tegelaseks kedagi põhjusel, et ta on avaliku elu tegelase abikaasa, elukaaslane, laps või muud talle lähedane isik.<sup>126</sup> Kõrgendatud huvi ei tähenda, et avaliku elu tegelast ei saagi solvata. Avalikkus on „õigustatud ootama, et ajakirjandus kajastab avaliku elu tegelaste elu põhjalikumalt kui tavaliste inimeste elu, kuid avalikkus ei ole õigustatud ootama avaliku elu tegelaste au alandamist, ja seda eriti ajakirjanduse vahendusel ning ebasüüdsas vormis“.<sup>127</sup>

<sup>121</sup> Council of Europe. Freedom of expression and information in times of crisis. – [https://www.coe.int/en/web/freedom-expression/freedom-of-expression-and-information-in-times-of-crisis#\\_ftn1](https://www.coe.int/en/web/freedom-expression/freedom-of-expression-and-information-in-times-of-crisis#_ftn1).

<sup>122</sup> Selles peatükis ei ole võimalik käsitleda kõiki põhiseaduse ja EIÕK väljendusvabaduse piiramise aluseid, mistõttu olen valinud kaks valdkonda: sõnavabaduse konflikt era- ja perekonnaelu austamisega ning sõnavabaduse konflikt mõtte-, südametunnistuse ja usuvabadusega, kus pörkuvate huvide kaalumise ja õiglase tasakaalu leidmine on keeruline ning andnud alust rohketeks väitlusteks.

<sup>123</sup> RKTk, 3-2-1-145-07, 19.01.2008, p 14.

<sup>124</sup> Vt EIK-i kriteeriumide kohta ka Kuurberg, lk 467.

<sup>125</sup> Kriminaalkodeksi § 130 alusel oli teise isiku au ja väärkuse alandamine ebasüüdsas vormis karistatav rahaträhvi või arestiga. Kriminaalkodeks kaotas kehtivuse 2002. a, kui jõustus karistusseadustik, milles ei ole nähtud ette kriminaalkaristust solvamise eest. Seetõttu ei ole au teotamine enam kriminaalkorras karistatav. See on õigusvastane võlaõigusseaduse alusel.

<sup>126</sup> RKKK, 3-1-1-80-97, 26.08.1997, p III.

<sup>127</sup> *Ibid.*

Kaasust käsitles ka Euroopa Inimõiguste Kohus kohtuasjas *Tammer vs. Eesti*, milles kaebaja võrdles Eesti kohtute otsuseid tsensuuriga, mis pärsib seda, et ajakirjanikud julgeksid tulevikus kriitilised olla. Euroopa Inimõiguste Kohus leidis, et ajakirjanik oleks saanud kritiseerida V. L.-i ka ilma ebasüüdsaid sõnu kasutamata ja et selliste sõnade kasutus ei olnud avaliku huvi kaalutlustega õigustatud. Kohtu hinnangul ei puudutanud E. T. väited üldise tähtsusega küsimust. Kohus leidis, et kaebaja süüdimõistmine ja karistus ei olnud taotletava õigustatud eesmärgiga ebaproportsionaalsed ning et Eesti kohtute põhjendused olid piisavad ja asjakohased, et sellist sekkumist õigustada. Kõnealusel juhul oli sekkumine kaebaja sõnavabadusse demokraatlikus ühiskonnas vajalik selleks, et kaitsta kaasinimeste mainet või õigusi inimõiguste konventsiooni artikli 10 lõike 2 tähenduses.<sup>128</sup>

Konflikt sõnavabaduse ja eraelu kaitsmise vahel on muutunud eriti teravaks seoses interneti laialdase levikuga, mis võimaldab laimul, valeväidetel ning muul isiklike õigusi kahjustaval teabel ja arvamustel levida väga kiiresti ja ulatuslikult. Esimene kohtuasi, milles Euroopa Inimõiguste Kohus vaatas läbi EIÕK artiklite 8 ja 10 konflikti areneva tehnoloogilise innovatsiooni kontekstis, oli *Delfi vs. Eesti*. Euroopa Inimõiguste Kohtu hinnangul oli kohtuasja tuumaks kaks vastandlikku reaalsust. Ühelt poolt pakub kasutajate loodud väljendustegevus internetis sõnavabaduse teostamiseks enneolematut platvormi. Teiselt poolt on internetis võimalik „laimavaid ja muid ilmselgelt õigusvastaseid avaldusi, sealhulgas vihakõnet ja vägivallale õhutamist ... levitada nii nagu ei kunagi varem, vaid mõne sekundiga üle kogu maailma, ning mõnikord võivad need jääda internetis pikalt kättesaadavaks“.<sup>129</sup> Kohus märkis samas, et kuigi internetist tuleneb sõnavabaduse teostamisele suur kasu, „peab vastutus laimavate või muude õigusvastaste avalduste eest põhimõtteliselt säilima ja olema tõhusaks õiguskaitsevahendiks isikuõiguste rikkumise korral“.<sup>130</sup>

Euroopa Inimõiguste Kohus ei tuvastanud artikli 10 rikkumist Eesti poolt, arvestades, et kommentaarid olid olnud äärmuslikku laadi; need olid postitatud vastukajana kaebaja kutsetegevuse raames äriliste põhimõtete alusel hallatavas uudisteportaalis avaldatud artiklile; kaebaja võetud meetmed olid olnud ebapiisavad, et eemaldada viivitamatult pärast avaldamist kommentaarid, mis kujutasid endast vaenu ja vägivallale õhutamist, ning tagada reaalne võimalus, et kommentaaride autorid võetakse vastutusele, ning kaebajale määratud karistus oli olnud mõõdukas.<sup>131</sup>

Kuigi interneti levik on toonud uusi väljakutseid seoses isiklike õiguste tagamisega, pakub internet siiski enneolematuid võimalusi väljendusvabaduse jätkuvaks arendamiseks. Internet on meedium, mis on vähendanud geograafilisi, ajalisi, rahalisi ja ka poliitilisi takistusi väljendusvabaduse rakendamisele. Internet soodustab arvamuste paljusust, pakub platvormi väga erinevatele gruppidele oma seisukohtade avaldamiseks ja debateerimiseks. Selleks, et kogu selle arvamuste paljususe juures oleks kaitstud ka isiklikud õigused, on oluline tagada tõhusad õiguskaitsevahendid, mis võimaldaksid rikkumisi ennetada, kõrvaldada ja heastada. Samas tähtis ka teenusepakkujate eneseregulatsioon (sh võimalus teavitada ebasobivatest kommentaaridest ning solvavate või muul viisil isiklike õigusi rikkuvate kommentaaride kiire eemaldamine). Keskne roll on ka kodanikuharidusel, et parandada inimeste internetihügieeni. Oluline on, et inimesed mõistaksid, et internet ei ole reeglite vaba metsik lüäs, vaid et ka internetis kehtivad nii viisakus- ja moraalinormid, kui ka õigused ja kohutused ning rikkumistega kaasneb vastutus.

<sup>128</sup> EIK, 41205/98, *Tammer vs. Eesti*, 06.02.2001, p 68.

<sup>129</sup> *Ibid.*, p 110.

<sup>130</sup> *Ibid.*

<sup>131</sup> EIK (suurkoda), 64569/09, *Delfi vs. Eesti*, 16.06.2015, p-d 128, 140, 162.

## Sõnavabaduse konflikt mõtte-, südametunnistuse ja usuvabadusega

Sõnavabaduse teostamisel tuleb tagada ka Eesti põhiseaduse §-ga 40 ning EIÕK artikliga 9 tagatud mõtte-, südametunnistuse ja usuvabadus. Kaitstud on nii vabadus uskuda kui ka vabadus mitte uskuda, st usuvabadus kaitseb nii usu järgijaid kui ka ateiste, agnostikuid ja skeptikuid.<sup>132</sup>

Kohtupraktikas on hästi kinnistatud, et sõnavabadus kaitseb ka solvavaid, šokeerivaid ja häirivaid ideid ning mitmekesises ühiskonnas peavad usu järgijad aktsepteerima oma uskumuste kritiseerimist ja kahtluse alla seadmist.<sup>133</sup> Samas osutub õiglase tasakaalu leidmine sõnavabaduse ja usuvabaduse vahel sageli äärmiselt keeruliseks ülesandeks, mistõttu on ka näiteks kohtupraktika selles valdkonnas väga kirju. Euroopa Inimõiguste Kohus arvestab sõnavabaduse ning EIÕK artikliga 9 tagatud õiguste vahelist tasakaalu hinnates muu hulgas konkreetse riigi konteksti ning kogu Euroopat hõlmava konsensuse eksisteerimist.<sup>134</sup>

Euroopa Inimõiguste Kohus lähtub eeldusest, et kohalikel kohtutel on parem positsioon selleks, et hinnata, millised väited häirivad nende riigis usurahu. Näiteks kaasuses *Otto-Preminger-Institut vs. Austria* analüüsis Euroopa Inimõiguste Kohus juhtumit, mille puhul sooviti näidata Austria valdavalt katoliiklikus piirkonnas Tiroolis filmi, milles on kujutatud jumalat, Jeesust ja neitsi Maarjat kriitilisel ja karikatuursel moel. Filmi süžee järgi karistavad nad koostöös kuradiga inimkonda süüfilisega. Filmi näitamine keelustati Austria usuorganisatsioonide taotlusel. Euroopa Inimõiguste Kohus rõhutas isikute kohustust vältida eneseväljendust, mis on teiste suhtes asjatult solvav, ja riigi positiivset kohustust tagada usklitele usuvabaduse rahumeelne teostamine. Kohtu hinnangul olid Austria võimud tuginenud filmi näitamist keelustades usulise rahu tagamise eesmärgile ja proovinud ennetada usklite ebavajalikku solvamist, mistõttu kohus ei tuvastanud EIÕK artikli 10 rikkumist.<sup>135</sup>

Vastupidisele seisukohale jõudis Euroopa Inimõiguste Kohus oma 2018. aasta otsuses asjas *Sekmadienis Ltd vs. Leedu*.<sup>136</sup> See puudutas reklaamikampaaniat, milles kasutati mehe ja naise modelle, keda nimetati Jeesuseks ja Maarjaks, ning kampaania loosungid olid „Jeesus, millised on su püksid!“, „Kallis Maarja, milline kleit!“ ning „Jeesus ja Maarja, mis teil seljas on!“. Kaebajat trahviti avaliku moraaliga vastuolus oleva reklaami levitamise eest. Euroopa Inimõiguste Kohus leidis, et kuna reklaam ei olnud äärmuslikult solvav ega kutsunud üles vägivallale, pidanuks Leedu võimud esitama selged põhjendused, miks on reklaam avaliku moraaliga vastuolus, kuid ei teinud seda. Leedu kohtud ei saavutanud erinevate huvide kaalumisel mõistlikku tasakaalu ja seepärast rikkus Leedu EIÕK artiklit 10, leidis Euroopa Inimõiguste Kohus.

Kaasus *E. S. vs. Austria* puudutas islamiteemalisi loenguid Austria Vabaduspartei haridusinstituudis. Kaebaja käsitles ka Muhamedi ja kuueaastase tüdruku Aisha abielu, väites muu hulgas, et Muhamedile „meeldis seda teha lastega“ ning „56-aastane ja 6-aastane? ... Milleks muuks me seda nimetame kui mitte pedofiliaks?“ ning et „moslemid lähevad vastuollu demokraatia ning meie väärtussüsteemiga“.<sup>137</sup> Kaebajale määrati kriminaalkaristus

<sup>132</sup> Kuurberg, lk 472.

<sup>133</sup> *Ibid.*

<sup>134</sup> *Ibid.*, lk 476.

<sup>135</sup> EIK, 13470/87, *Otto-Preminger-Institut vs. Austria*, 20.09.1994.

<sup>136</sup> EIK, 69317/14, *Sekmadienis Ltd vs. Leedu*, 30.01.2018.

<sup>137</sup> EIK, 38450/12, *E. S. vs. Austria*, 25.10.2018, p 13.

usudoktriini halvustamise põhjusel. Euroopa Inimõiguste Kohus tõi esile, et usklikud peavad olema valmis selleks, et teised inimesed kritiseerivad ja eitavad nende usulisi veendumusi, ent sõnavabadusega kaasnevad ka kohustused ja vastutus ning kellegi väited ei tohiks olla asjatult solvavad (*gratuitously offensive*), samuti peavad riigid tagama sõnavabaduse kõrval religioonide rahumeelse koeksisteerimise.<sup>138</sup>

Kohus toonitas, et kohtuasi puudutab ühiskonnas väga tundlikku teemat ja kohalikel kohtutel on parem positsioon, et hinnata, millised väited häirivad riigis usurahu. Austria kohtud olid väidete konteksti analüüsid leidnud, et need võivad tekitada õigustatud nõrdimust, kuna väidetega prooviti näidata, et Muhamed ei vääri austamist. Muhamedi nimetamine pedofiiliks oli kaebaja subjektiivne hinnang ja kaebaja ei käsitlenud teemakohast ajaloolist tausta neutraalselt. Euroopa Inimõiguste Kohus leidis, et Austria kohtud olid kaalunud sõna- ja usuvabadusega kaetud huve põhjalikult ning leidnud mõistliku tasakaalu, mistõttu ei rikkunud Austria riik kaebaja kriminaalkorras karistamisega tema väidete eest EIÖK artiklit 10.<sup>139</sup>

Otsusega asjas *E. S. vs. Austria* tunnustas Euroopa Inimõiguste Kohus riigisiseste kohtute suurt kaalutusõigust kommentaaride konteksti ja ühiskonna sallivuspiiri hindamisel usuvabadust puudutavates asjades. Otsus on saanud palju vastukaja ja kriitikat, näiteks on seda lahendit võrreldud nn jumalateotamise seadustega (*blasphemy laws*), mida kasutavad paljud riigid sõnavabaduse mahasurumiseks usuga seotud küsimustes. On ühtlasi leitud, et Euroopa Inimõiguste Kohtu otsus on põhjendamata, toetab sõnavabaduse mandumist, fetišeerib riikide kaalutusõigust usuga seotud teemadel ning mitte ei aita kaasa usulise sallivuse edendamisele Euroopas, vaid edendab narratiivi islamofobsetest neonatsidest, kes kiusavad taga usuvähemusi.<sup>140</sup>

Artikliga 9 seostuvad veel kaasused ususümbolite kandmise lubatavuse teemal. Valdavalt aktsepteerib Euroopa Inimõiguste Kohus riikide suurt kaalutusõigust seoses nõuetega, mis on ususümbolite kohta kehtestatud ameti- ja haridusasutuste töötajatele ning õpilastele.<sup>141</sup> Kohtu praktika alusel on haridusasutustes ususümbolite kandmine suure kaalutusõigusega küsimuste valdkond ning kohus on tunnustanud sekulaarse põhimõttega kooskõlas olevaid keelde nägu ja pead katvate riietusesemete kohta.<sup>142</sup>

Nii leidis Euroopa Inimõiguste Kohus oma 2014. aasta otsuses, et ka avalikus ruumis nägu katva riietuse keelustamine on inimõiguste konventsiooniga kooskõlas, kuna Euroopa Nõukogu liikmesriikides puudus üksmeel selles, kas lubada seda keeldu, ning see keeld kaitseb avalikku korda ja teiste isikute õigusi.<sup>143</sup> 2017. aastal jõudis Euroopa Inimõiguste Kohus sarnasele järeldusele nägu ja pead katvate riietusesemete keelamise kohta Belgias. Kohus leidis, et keeld aitab hõlbustada inimsuhtlust, mis on demokraatia toimimiseks hädavajalik. Euroopa Inimõiguste Kohtu hinnangul on tegu Belgia ühiskonna otsusega selle kohta, kas nägu katvaid riietusesemeid lubada või mitte, ning Euroopa Inimõiguste Kohus

<sup>138</sup> *Ibid.*, p-d 42–43.

<sup>139</sup> *Ibid.*, p-d 42–58.

<sup>140</sup> Milanovic, M. Legitimizing Blasphemy Laws Through the Backdoor: The European Court's Judgment in *E. S. vs. Austria*. EJIL Talk. 29.10.2018. – <https://www.ejiltalk.org/legitimizing-blasphemy-laws-through-the-backdoor-the-european-courts-judgment-in-e-s-v-austria/> (30.11.2021).

<sup>141</sup> Kuurberg, lk 476.

<sup>142</sup> Vt nt EIK (suurkoda), 44774/87, *Leyla Şahin vs. Türgi*, 10.11.2005; EIK, 26625/02, *Kose jt vs. Türgi*, 24.01.2006; EIK, *Kervanci vs. Prantsusmaa*, 04.12.2008, nr 31645/04.

<sup>143</sup> EIK (suurkoda), 43835/11, *S. A. S. vs. Prantsusmaa*, 01.07.2014.

toetas selles Belgia kohtute argumentatsiooni.<sup>144</sup> Teisalt on Euroopa Inimõiguste Kohus toetanud ka ususümbolite kandmist avalikus ruumis juhul, kui see ei ohusta avalikku korda.<sup>145</sup>

Et religiooni ühiskondlik roll ja religiooniga seotud probleemid on riigiti väga erinevad, on igati õigustatud, et usuvabadust puudutavates kaasustes on riikidel suur kaalutusõigus, et hinnata kommentaaride konteksti ja ühiskonna sallivuspiiri. Sõnavabaduse ja usuvabaduse konflikti lahendamine on väga keeruline ülesanne esmajoonel mitmekultuurilises ühiskonnas. Kuidas hinnata ühiskondlikku meelsust ning kuidas leida ühisosa, kui kõrvuti elavad väga erineva religioosse tausta ja väärtussüsteemiga inimesed? Sageli võib selles arutelus tunduda, et häid lahendusi ei olegi, sest alati on mingi osa ühiskonnast ülimalt pettunud.

Kuigi riikidel peab olema religioosse konteksti hindamisel kaalutusruum, on oluline, et religiooniga seotud küsimused ei muutuks tabuks, mille üle ei tohi arutleda ja mida ei tohi kritiseerida. On väga küsitav, kas Euroopa Inimõiguste Kohtu otsused kaasustes *E. S. vs. Austria* ja *Otto-Preminger-Institut vs. Austria* aitavad kaasa usurahule ning usulisele sallivusele Euroopas – vähemalt ei selgu kohtuotsustest endist, kuidas see peaks juhtuma.

### **3. Mis kuulub kogunemisvabaduse kaitse alla ja kus on kogunemisvabaduse piirid?**

#### **3.1. Mida hõlmab kogunemisvabaduse kaitse?**

Kogunemisvabadus on kaitstud Eesti põhiseaduse §-ga 47 ja EIÕK artikliga 11. Nagu kõigi teiste põhiõiguste puhul nii tuleb ka siin tõlgendada põhiseadust koostoimes EIÕK-ga. Põhiseaduse §-s on 47 sätestatud kõigi õigus ilma eelneva loata rahumeelselt koguneda ja koosolekuid pidada. Seda õigust võib seaduses sätestatud juhtudel ja korras piirata riigi julgeoleku, avaliku korra, kõlbluse, liiklusohutuse ja koosolekust osavõtjate ohutuse tagamiseks ning nakkushaiguse leviku tõkestamiseks.

Kogunemise või koosoleku kesksed tunnused on osalejate paljusus, ühine eesmärk, juhuslikkus ja seesmine side.<sup>146</sup> Kogunemisvabaduse juures on tähtis kollektiivsuse aspekt. Üksi meelt avaldav inimene ei saa tugineda põhiseaduse § 47 kaitsele, sest tema tegevus ei ole mitte kogunemine, vaid kuulub pigem väljendusvabaduse kaitse alla. Kollektiivselt kogunemine võib olla ka ümbritsevatele häirivama mõjuga ning sattuda suurema tõenäosusega konflikti teiste õiguste ja väärtustega (nt eeldab liikluse ümberkorraldamist, tekitab lärmi, prügi), kuid vajab oma võimalikust häirivusest hoolimata siiski tõhusat kaitset.<sup>147</sup>

Kogunemise ühine eesmärk võib olla nii kujundada erasfääri kuuluvaid huve kui ka mõjutada poliitikat. Kogunemisvabadus aitab saavutada poliitilist mõju vähemusrühmadel, samuti erakondadel ja poliitilistel jõududel, kes ei ole esindatud riigi esinduskogudes.<sup>148</sup> Juhuslikud, ilma ühise eesmärgita kogunemised (nt järjekord, vabaõhukontsert) ei kuulu põhiseaduse § 47

<sup>144</sup> EIK, 4619/12, *Dakir vs. Belgia*, 11.07.2017; EIK, 37798/13, *Belcacemi ja Oussar vs. Belgia*, 11.07.2017.

<sup>145</sup> *Kuurberg*, lk 476; vt ka EIK, 41135/98, *Ahmet Arslan jt vs. Türki*, 23.02.2010.

<sup>146</sup> Kask, p-d 4–5.

<sup>147</sup> Oja, L. Õigus kogunemisvabadusele. – Riigikogu Kantselei õigus-ja analüüsiosakond. Nr 4 / 06.02.2012 2, lk 2. – [https://www.riigikogu.ee/wpcms/wp-content/uploads/2015/01/Teemaleht\\_4\\_2012.pdf](https://www.riigikogu.ee/wpcms/wp-content/uploads/2015/01/Teemaleht_4_2012.pdf) (30.11.2021).

<sup>148</sup> Kask, p 3.

kaitse alla, ent võivad olla kaitstud teiste põhiõiguste, sealhulgas väljendusvabaduse kaudu.<sup>149</sup> Kogunemisvabadusega kaitstud kogunemised ja koosolekud on ajutist laadi.

Põhiseaduse §-ga 47 on ühtlasi kaitstud koosolekud, kus inimesed avaldavad meelt ringi liikudes (rongkäigud) või väljendavad oma seisukohta viisil, mis võib jääda kõrvalistele inimestele ebaselgeks (nn rahvasähvatused, inglise keeles *flash mobs*)<sup>150</sup>. Kaitstud on spontaansed, organiseerimata koosolekud ja ka perioodilised koosolekud, mille puhul tuleb tagada võimalus koguneda iga kord samas kohas.<sup>151</sup>

Tähtis on märkida, et kogunemisvabadus kaitseb ainult rahumeelseid koosviibimisi, st rahutused ja muud vägivaldsed koosviibimised kogunemisvabaduse kaitse alla ei kuulu. Kuna piir rahumeelse ja mitterahumeelse koosoleku vahel on kohati väga hägus, siis kehtib eeldus, et kogunemisvabaduse kaitseala on lai.<sup>152</sup>

Euroopa Inimõiguste Kohus on selgitanud, et rahumeelsed on ka koosolekud, kus sõnaliselt väljendatakse ründavaid seisukohti, mis võivad kutsuda esile ühiskonna enamuse kriitika või meelepaha<sup>153</sup>; samuti kogunemised, kus kasutatakse passiivset vastupanu, ja kogunemised, mille eesmärkide saavutamiseks eiratakse tavakäitumist, näiteks tõkestatakse liiklus või muul viisil ligipääs. Kogunemisvabadusega ei ole kaitstud kogunemised, kus kasutatakse eesmärkide saavutamiseks vägivalda või kutsutakse üles panema toime õigusrikkumisi.

Kogunemisvabadus ei kaitse kogunemisi, kus eitatakse demokraatliku ühiskonna aluseid<sup>154</sup>, ent üksikud õigusrikkumised kogunemise raames ei muuda kogu kogunemist õigusvastaseks. Õiguskuuleka käitumise saab tagada näiteks mõne osavõtja eemaldamisega kogunemiselt. Kui kogunemisel pannakse toime õigusrikkumine, vastutab selle eest õigusrikkumise toimepanija. Kui koosoleku korraldaja teeb kõik endast oleneva koosoleku õiguspäraseks toimumiseks, siis kaitseb põhiseaduse § 47 korraldajat karistuse eest.<sup>155</sup>

Euroopa Inimõiguste Kohus on veel lisanud, et kogunemisvabadus laieneb kogunemistele, mis ei vasta täielikult seadusele, kuid ei ole vägivaldsed.<sup>156</sup> Riik on kohustatud tagama kogunemistel osalejate turvalisuse, sealhulgas kaitsma osalejaid konkureerivatel meelevaldustel osalejate rünnete eest.<sup>157</sup> Kui toimuvad konkureerivad meelevaldused ja nende korraldajad ei ole võimelised takistama konkureerival kogunemisel osalejate suhtes vägivalda kasutamist, ei ole avalikul võimul õigust koosolekut keelata, vaid ta peab aitama korraldajatel tagada rahumeelsuse. Avalik võim peab korraldajatega piisavalt suhtlema ja olema suunatud koosolekute rahumeelset pidamist võimaldavate lahenduste leidmisele.<sup>158</sup>

---

<sup>149</sup> *Ibid.*, p-d 4–5.

<sup>150</sup> Rahvasähvatust on määratletud kui inimrühma kogunemist kindlaksmääratud kohas kindlaksmääratud kellaajal eesmärgiga sooritada enne laialiminekut varem kokkulepitud tegevus. Neid tehakse nii kunstilistel eesmärkidel tegevuskunsti valdkonnas kui ka poliitilistel eesmärkidel. Näiteks on Valgevenes, kus on poliitilised avalikud koosolekud olnud aastaid keelatud, leitud alternatiivseid viise meelsuse väljendamiseks: Minski keskväljakul on korraldatud jäätisesöömise ja ajalehe Sovetskaja Belorussija katkirebimise aktsioone. (Oja, lk 2)

<sup>151</sup> Kask, p-d 4–5.

<sup>152</sup> Kask, p 6.

<sup>153</sup> Vt nt EIK, 10126/82, Plattform „Ärzte für das Leben“ vs. Austria, 21.06.1988.

<sup>154</sup> Vt EIK, 37553/05, Kudrevičius jt vs. Leedu, 15.10.2015.

<sup>155</sup> Kask, p-d 6, 15.

<sup>156</sup> Kask, p 15; vt ka EIK, 29580/12, Navalnõi vs. Venemaa, 15.11.2018.

<sup>157</sup> EIK, 29580/12, Navalnõi vs. Venemaa, 15.11.2018.

<sup>158</sup> Kask, p 16; vt ka EIK, 74568/12, Frumkin vs. Venemaa, 05.01.2016.

Risk, et vägivaldsed juhtumid võivad esineda, ei õigusta seega meelevalduse keelamist. Euroopa Inimõiguste Kohus on leidnud, et kui igas potentsiaalselt pingelises olukorras võiks huvirühmade meelevaldused ära keelata, ei olekski inimestel võimalik kuulda erinevaid seisukohti ühiskondlikult tundlikes küsimustes.<sup>159</sup>

Kogunemisvabadus on igapäevane õigus, mis laieneb ka juriidilistele isikutele.<sup>160</sup> Samas võib korraldajate seaduse § 64 lõike 1 punkti 1 järgi korraldada koosoleku täisealine ja teovõimeline füüsiline isik, kes on EL-i kodanik või pikaajalise elaniku elamisloaga või alalise elamisõiguse alusel Eestis viibiv välismaalane. Niisiis ei ole Eestis siiski tagatud igapäevane õigus kogunemisvabadusele. Seevastu rõhutatakse OSCE ja Veneetsia komisjoni juhendis kogunemisvabaduse kohta, et kogunemisvabaduse kasutamisel ei tohi diskrimineerida ühtki isikut ega rühma ühelgi alusel, muu hulgas peab kogunemisvabadus olema tagatud piiratud teovõimega isikutele.<sup>161</sup> Euroopa Inimõiguste Kohtu praktika alusel ei saa elamisloa puudumisega õigustada kogunemisvabaduse piiramist.<sup>162</sup>

Kogunemisvabadust saavad kasutada ka lapsed. Riigil võib sellega seoses tekkida nende huvide arvestamiseks ja nende turvalisuse tagamiseks ka tavalisest suuremaid positiivseid kohustusi.<sup>163</sup> Korraldajate seaduse § 64 lõike 1 punkti 1 alusel on lubatud koosolek korraldada üksnes täisealisel isikul, kuid osalejate vanusepiiranguid ei ole ette nähtud. Eestis on hakanud lapsed kasutama kogunemisvabadust üha aktiivsemalt, osaledes näiteks kliimateemalistel kogunemistel.<sup>164</sup> Selle valdkonna liikumine Fridays For Future<sup>165</sup> sai alguse 2018. aasta augustis pärast seda, kui 15-aastane Greta Thunberg ja teised noored aktivistid olid istunud kolm nädalat igal koolipäeval Rootsi parlamendi ees, et protestida poliitikute vähese tegevuse vastu kliimakriisiga võitlemisel. Nende eeskuju on kaasanud sadu tuhandeid noori üle maailma avaldama kliimaküsimustes meelt.

### 3.2. Kus on kogunemisvabaduse piirid?

Kogunemisvabadust saab piirata väga erinevatel viisidel. Kogunemisvabaduse piiramine on muu hulgas kogunemise keelamine, laialisaatmine või muu lõpetamine, kogunemisel osavõtjate arvu piiramine, teatud inimeste koosolekul osalemise või neil oma seisukohtade väljendamise keelamine, tingimuste seadmine koosoleku korraldamise eeldusena, samuti karistamine keelatud koosoleku korraldamise või sellel osalemise eest või koosoleku korraldamise eest seaduses sätestatud nõudeid rikkudes. Piiranguina saab käsitada ka korraldajate seaduse §-s 67 sätestatud eelnevat teatamist koosoleku pidamisest.<sup>166</sup>

Euroopa Inimõiguste Kohus on rõhutanud, et kogunemisvabadust tohib piirata üksnes seaduses sätestatud alustel ja piiranguid tuleb tõlgendada kitsalt.<sup>167</sup>

<sup>159</sup> EIK, 29580/12, *Navalnõi vs. Venemaa*, 15.11.2018, p 77.

<sup>160</sup> Kask, p 9.

<sup>161</sup> Guidelines on Peaceful Assembly. Prepared by the OSCE/ODIHR Panel of Experts on the Freedom of Assembly and by the Council of Europe's European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). 2nd edition. Warsaw/Strasbourg 2010, p 2.3, lk 16. –

<https://www.osce.org/files/f/documents/4/0/73405.pdf>.

<sup>162</sup> EIK, 51346/99, *Cissé vs. Prantsusmaa*, 09.04.2002.

<sup>163</sup> Kask, p 9.

<sup>164</sup> Alvela, A. Koolilapsed Toompea kliimastreigil: meile on jäänud 12 aastat. – Maaleht. 04.02.2020. –

<https://maaleht.delfi.ee/artikkel/88837515/koolilapsed-toompea-kliimastreigil-meile-on-jaanud-12-aastat> (30.11.2021).

<sup>165</sup> Vt Friday for Future veebileht <https://fridaysforfuture.org/> (30.11.2021).

<sup>166</sup> Kask, p 12; vt ka korraldajate seaduse avalike koosolekute osa.

<sup>167</sup> EIK, 74568/12, *Frumkin vs. Venemaa*, 05.01.2016.

Teatamiskohustuse kohta on põhiseaduse kommentaarides märgitud, et see aitab riigil tagada koosoleku sujuva korralduse (nt liikluse toimimise, koosoleku rahumeelsuse tagamise) ning sellega kaitseb riik ka koosolekust osavõtjate huve.<sup>168</sup> Samas ei tohi etteteatamise nõuded olla liiga koormavad ega põhjendamatult takistada kogunemiste korraldamist. Näiteks peab etteteatamise tähtaeg olema võimalikult lühike, mitte pikem kui „minimaalselt vajalik koosoleku toimumisest lähtuvate või sellele suunatud ohtude ärahoidmiseks vajalike abinõude ettevalmistamiseks“.<sup>169</sup>

Eestis on karistusseadustiku §-ga 264<sup>1</sup> nähtud ette väärteo korras karistamine koosoleku pidamise nõuete rikkumise eest. Seevastu on Euroopa Inimõiguste Kohus oma praktikas leidnud, et isegi juhul, kui etteteatamise nõuet on rikutud, ei õigusta see rahumeelse koosoleku lõpetamist, samuti mitte karistamist rahumeelse koosoleku korraldamise või seal osalemise eest.<sup>170</sup>

Oliver Kask leiab, et karistamist koosoleku pidamise nõuete eest ei saa pidada proportsionaalseks ning märgib põhiseaduse kommentaarides järgmist:

„Koosolekute korraldamisele esitatud regulatsioon ei tohi muuta ülemäära raskeks või võimatuks spontaansete koosolekute korraldamist. Sellised koosolekud on omased toimivale demokraatlikule ühiskonnale ja riigi ülesanne on aidata kaasa ka nende rahumeelsele ja tõrgeteta läbiviimisele“.<sup>171</sup>

Samas ei pruugi igal juhul koosoleku pidamise nõuete rikkumise eest karistamine siiski ebaproportsionaalne olla. Näiteks, kui koosolekul õhutatakse vihkamist ja diskrimineerimist või teatud juhtudel ka olukorrad, kus korraldatakse koosolek keelatud kohas. Riigi julgeoleku tagamiseks võib keelata koosolekute pidamise teatud kohtades, näiteks Kaitseväge väeosade või riigipiiri läheduses. Oliver Kask leiab, et samas ei ole õigustatud kogunemiste täielik keelamine mõne mittesõjaväelise riigiasutuse läheduses.<sup>172</sup>

Veneetsia komisjon on selgitanud, et ka koosolekud, milles nõutakse riigipiiride või põhiseaduse muutmist, ei ole automaatne oht riigi territoriaalsele terviklikkusele ega julgeolekule ning kui puudub vihkamisele või vägivallale õhutamine, ei tohiks selliseid koosolekuid neil levitatavate sõnumite tõttu piirata.<sup>173</sup>

Euroopa Inimõiguste Kohus on ennekõike tauninud poliitiliste aktivistide kogunemiste piiramist ja muid meetmeid, mille eesmärk on piirata riigis valitseva poliitikaga rahulolematuse väljendamist. Kaasuses *Navalnõi vs. Venemaa* käsitles kohus olukorda, kus Vene võimud olid aastatel 2012–2014 seitsmes episoodis piiranud rahumeelsete ja vägivallata kogunemiste toimumist: need aeti laiali, kaebaja Navalnõi vahistati korduvalt ja teda karistati mitmesuguste väärtegude toimepaneku eest. Venemaa põhjendas meetmeid vajadusega ennetada korrarikkumisi ja kuritegusid ning kaitsta teiste isikute õigusi ja vabadusi, kuna kaebaja üritas korraldada avalikke koosolekuid loata ning pani toime haldusrikkumisi.

<sup>168</sup> *Ibid.*

<sup>169</sup> *Ibid.*, p 13.

<sup>170</sup> EIK, 25691/04, Bukta jt vs. Ungari, 17.07.2007.

<sup>171</sup> Kask, p 13.

<sup>172</sup> *Ibid.*

<sup>173</sup> Compilation of Venice Commission Opinions concerning Freedom of Assembly. CDL(2012)014rev3-e, p 5.1. – [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL\(2012\)014rev3-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL(2012)014rev3-e) (30.11.2021).

Navalnõi väitis, et Venemaa võimud soovisid piirata tema kui opositsiooniaktivisti poliitilist aktiivsust, millega nad rikkusid EIÕK artiklit 18 koostoimes artiklitega 5 ja 11.

Euroopa Inimõiguste Kohtu hinnangul näitlikustab see kaasus Venemaa ametivõimude jätkuvat suutmatust sallida loata, kuid rahumeelseid kogunemisi ning üldisemalt rakendada artikli 11 standardeid, sealhulgas tagada kogunemisvabaduse tegelik rakendamine ja õiglane tasakaal kogunemisvabaduse kasutamise ning sellega pörkivate õiguste ja huvide vahel. Euroopa Inimõiguste Kohtu järjekindel praktika on, et meelevaldustel osalejate kinnipidamine ainuüksi põhjusel, et nad osalevad kogunemisel, millel ei ole ametlikku luba, ei ole kooskõlas artikliga 11. Selle järeldotseni on kohus jõudnud ka varasemates Venemaad puudutavates kaasustes.

Venemaa ei ole Euroopa Inimõiguste Kohtu praktikat arvestanud. Vastupidi, sealsete ametivõimude tegevus ja lisanduvad seadusemuudatused loovad aina rohkem põhjendamatuid takistusi kogunemisvabaduse kasutamisele ning riigis on kogunemisvabaduse rakendamisega struktuursed probleemid. Euroopa Inimõiguste Kohtu hinnangul võisid Navalnõi suhtes rakendatud meetmed takistada ka teisi opositsiooni pooldajaid ja laiemat avalikkust meelevaldustel osalemast ning üldisemalt osalemist avatud poliitilises arutelus. Meetmete jahutavat mõju võimendas veelgi asjaolu, et need olid suunatud tuntud avaliku elu tegelasele, kelle vabaduse võtmist kajastas laialdaselt ka meedia, mistõttu rikkus Venemaa EIÕK artiklit 11.<sup>174</sup>

Euroopa Inimõiguste Kohus leidis ühtlasi, et Venemaa võimude käitumises võib käsitletaval ajavahemikul eristada teatud mustrit: nii kaebaja kui ühe opositsiooniliidri kui ka teiste poliitiliste aktivistide suhtes võeti üha rangemaid meetmeid, poliitilist laadi avalikke kogunemisi hakati piirama järjest ulatuslikumalt ja opositsiooni tegevust asuti laiemalt alla suruma. Kohus viitas Venemaa õigusnormide muudatustele samal ajavahemikul, mis tunduvad piirasid kogunemisvabaduse kasutamist riigis, muu hulgas karmistati ulatuslikult karistusi mitmesuguste rikkumiste eest seoses kogunemisvabaduse kasutamiselega. Euroopa Inimõiguste Kohus selgitas, et opositsiooniaktivistid täidavad demokraatliku diskursuse kaudu tähtsat avalikku funktsiooni ja nende kogunemisvabaduse piiramine mõjutab ka demokraatia kui ühiskonna korraldamise vahendi olemust. Kohus leidis, et Navalnõi kogunemisvabaduse piiramisel ja tema arreteerimisel oli olnud varjatud eesmärk EIÕK artikli 18 tähenduses, nimelt suruda maha poliitiline pluralism, mis on osa õigusriigi põhimõttest lähtuvast tõhusast poliitilisest demokraatiast, ning et Venemaa oli rikkunud EIÕK artiklit 18 koostoimes artiklitega 5 ja 11.<sup>175</sup>

See Euroopa Inimõiguste Kohus otsus ja teised Navalnõid puudutavad kaasused on Euroopa Nõukogu organites teravdatud tähelepanu all, esmajoonel põhjusel, et Venemaa peab endiselt Navalnõid kinni ja keeldub teda vabastamast.<sup>176</sup>

<sup>174</sup> EIK (suurkoda), 29580/12 ja 4 teist avaldust (36847/12, 11252/13, 12317/13 ja 43746/14), Navalnõi vs. Venemaa, 15.11.2018, p-d 148–153.

<sup>175</sup> EIK (suurkoda), 29580/12 ja 4 teist avaldust (36847/12, 11252/13, 12317/13 ja 43746/14), Navalnõi vs. Venemaa, 15.11.2018, p-d 171–175.

<sup>176</sup> 17.02.2021 otsustas EIK, et Venemaa peab Navalnõi kohe vabastama, tuginedes EIK-i protseduurireeglile 39, mille alusel kehtestatakse ajutine meede riigi vastu, kui kaebajale on tõsise ja pöördumatu kahju oht. Venemaa on keeldunud esialgset õiguskaitset rahuldama ja Navalnõi on selle peatüki kirjutamise ajal endiselt vangistuses. Vt ka ECHR 063 (2021). 17.02.2021. – <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=003-6942317-9334363&filename=The%20Court%20has%20decided%20to%20grant%20an%20interim%20measure%20on%20behalf%20of%20Aleksy%20Navalnyy%20indicating%20to%20the%20Russian%20Government%20to%20release%20him.pdf> (30.11.2021).

Analüüsid kogunemisvabaduse piiramist seoses vajadusega kaitsta ühiskondlikku moraali, on Euroopa Inimõiguste Kohus leidnud, et kogunemiste keelamine seepärast, et need on vastuolus ühiskonna enamuse tunnetusega moraalist, ei ole põhjendatud. Kaasuses *Alekseyev vs. Venemaa* leidis kohus vastusena Venemaa väitele, et LGBT paraadid on vastuolus ühiskondliku moraaliga ja et ühiskonna enamus ei kiida neid heaks, et kui EIÕK õiguste kasutamine vähemusrühma poolt sõltuks enamuse heakskiidust, oleks see EIÕK alusväärtustega vastuolus ning vähemused ei saakski oma õigusi kasutada. Puudub igasugune tõestus, et seksuaalvähemusi puudutav avalik arutelu mõjutaks halvasti lapsi või teisi haavatavaid rühmi. Ainult ausa ja avaliku arutelu kaudu, milles saavad osaleda kõik huvitatud osalised ning kus kõigi vaated on esindatud, on võimalik tegeleda keeruliste, moraaliga puudutavate teemadega.<sup>177</sup>

Seoses Covid-19 pandeemiaga on väga päevakajaliseks osutunud kogunemisvabaduse piiramine nakkushaiguste leviku tõkestamiseks. Nakkushaiguste leviku tõkestamiseks on alati olnud üks põhimeetmeid inimestevahelise lävimise, sealhulgas kogunemisvabaduse piiramine. Sellel eesmärgil lubab kogunemisvabadust piirata ka PS § 47.

Vabariigi Valitsus kehtestas 12. märtsi 2020. aasta korraldusega nr 76 Eestis eriolukorra, mis kehtis kuni 17. maini 2020.<sup>178</sup> Eriolukorra ajaks keelati kõik avalikud kogunemised. See on kahtlemata üks kõige ulatuslikuma mõjuga meetmeid kogunemisvabaduse piiramiseks, mis on Eestis kunagi kehtestatud.

Õiguskantsler Ülle Madise on märkinud, et avalike koosolekute keeld kehtestati eesmärgiga kaitsta inimeste elu ja tervist, vältida füüsilist kogunemist ning sellega kaasnevat liikumist. Ehkki füüsilised kogunemised olid keelatud, oli inimestel võimalus avaldada oma meelsust muul viisil, sest nende väljendusvabadust ei piiratud.<sup>179</sup>

Õiguskantsler Ülle Madise ja tema asetäitja Olari Koppel on rõhutanud, et põhiseadus kehtib ka eriolukorra ja tervisekriisi ajal. Põhiseaduse §-s 11 ning selle vaimus ka nakkushaiguste ennetamise ja tõrje seaduses on sätestatud põhimõtte, et õiguste ja vabaduste piirangud peavad olema vältimatult vajalikud. Kui piirangu eesmärk on tõkestada nakkushaiguse levikut, peab piirang „ka tegelikkuses ja soovitatavalt tõestatud viisil nakatumist vähendama“.<sup>180</sup> Kui kogunemisvabaduse piirang on ülemäärane või sihtrühmale mõistetamatu, võivad inimesed levitada viirust muudel viisidel, näiteks kogunedes siseruumides, kus nad ei järgi nõudeid ja kus pole ka võimalik tagada riiklikku kontrolli.<sup>181</sup>

Ka pärast eriolukorra lõppu kehtestati Vabariigi Valitsuse korraldusega avalikele kogunemistele mitmesuguseid piiranguid eesmärgiga tõkestada Covid-19 levikut; piiranguid on epidemioloogilise olukorra alusel pidevalt muudetud.<sup>182</sup> Vabariigi Valitsuse 19. augusti 2020. aasta korraldus nr 282 „COVID-19 haiguse leviku tõkestamiseks vajalikud meetmed ja

<sup>177</sup> EIK, 4916/07, 25924/08 ja 14599/09, *Alekseyev vs. Venemaa*, 21.10.2010, p-d 81, 86.

<sup>178</sup> Kuna kehtestatud piirangud mõjutasid EIÕK ning ÜRO kodaniku- ja poliitiliste õiguste paktiga võetud põhiõiguste ja -vabaduste teostamist võrreldes tavaolukorraga, siis teavitas Välisministeerium 20.03.2020 Euroopa Nõukogu ja ÜRO-d EIÕK art 15 ning ÜRO kodaniku- ja poliitiliste õiguste pakti art 4 rakendamise, samuti 16.05.2020 eriolukorra ja sellekohaste meetmete rakendamise lõppemisest.

<sup>179</sup> Õiguskantsleri aastaülevaade 2019/2020. – <https://www.oiguskantsler.ee/ylevaade2020/oigusriik-eriolukorras> (30.11.2021).

<sup>180</sup> Madise, Ü., Koppel, O. Õigusriik pandeemia ajal. – Riigikogu toimetised 2021/43. – <https://rito.riigikogu.ee/eelmised-numbrid/nr-43/oigusriik-pandeemia-ajal/> (30.11.2021).

<sup>181</sup> *Ibid.*

piirangud“ on üldkorraldus, „mida kümneid kordi täiendades, muutes ja täpsustades mõjutas riik ulatuslikult kõigi Eesti inimeste, aga ka koolide ja ettevõtete elu pikema aja jooksul“. <sup>183</sup>

Madise ja Koppel toovad välja, et põhiseadusega on sätestatud, et Eesti riigi ja rahva käekäiku mõjutavaid olulisi otsuseid teeb Riigikogu, mistõttu on küsitav, kas nakkushaiguste ennetamise ja tõrje seadusega ette nähtud võimalus kehtestada põhiõiguste ja -vabaduste suured piirangud halduse üksikaktide kobera ehk üldkorraldusega, on põhiseadusega kooskõlas. <sup>184</sup> Lisaks on oluline ka asjaolu, et üldkorralduse üle ei saa õiguskantsler algatada põhiseaduslikkuse järelevalvet. Kuigi kaebaja saab oma õiguste kaitseks pöörduda halduskohtusse, võivad inimesed jääda tõhusa kaitseta, sest kohtusse pöördumine on inimestele paljudel põhjustel keerulisem ja ebamugavam kui õiguskantsleri poole pöördumine. <sup>185</sup>

Neid küsimusi on käsitletud ka Tallinna Halduskohtu 1. oktoobri 2021 otsuses number 3-21-1079. SA Perekonna ja Traditsiooni Kaitseks esitas 19. mail 2021 Tallinna Halduskohtule kaebuse, milles taotles valitsuse 19. augusti 2020 korralduse nr 282 tühistamist osas, mis puudutas välistingimustes toimuvatele avalikele koosolekutele kehtestatud piiranguid. Kaebaja leidis, et avalike koosolekute korraldamine on üks tema põhikirjaline tegevus ning piirangud piirasid tema kogunemisvabaduse teostamist ebaproportsionaalselt. Kaebaja väitis ka, et vaidlusaluste piirangute kehtestamine haldusaktiga on põhimõtteliselt õigusvastane, kuna haldusakti, sh üldkorraldusega ei tohi kehtestada tervet elanikkonda ja kogu riigi territooriumi puudutavaid üldkehtivaid norme. <sup>186</sup>

Vastustaja selgitas, et inimeste lävimise piiramine on üks olulisemaid meetmeid nakkuse levimise tõkestamiseks ja seda vaidlusaluste piirangutega tehti. Vaidlustaja hinnangul oli vaidlusaluste piirangute kehtestamine vajalik ja mõõdukas meede COVID-19 kui uudse ja ohtliku nakkushaiguse leviku tõkestamiseks. Vastustaja rõhutas, et piirangute kehtestamine üldkorraldusega on piirangu kohaldamisalasse jääva isiku jaoks soodsam, kuna võimaldab piirangut vahetult kohtus vaidlustada ja vajadusel taotleda ka esialgse õiguskaitse kohaldamist. Üldkorraldusega kehtestatud piiranguid saab valitsus vastavalt vajadusele ka kiiremini muuta. <sup>187</sup>

Tallinna Halduskohus SA Perekonna ja Traditsiooni Kaitseks kaebust ei rahuldanud ning asus seisukohale, et piirangute kehtestamine üldkorraldusega oli õiguspärane. Kohus leidis, et piirangud olid rahvatervise kaitse ning nakkushaiguse leviku tõkestamisega seotud legitiimise eesmärgi saavutamiseks vajalikud ja sobivad ega piiranud kogunemisvabadust ülemääraselt. Korralduse ja selle muutmise seletuskirjades esitatud andmetest ja selgitustest järeldub, et valitsus lähtus piirangute kehtestamisel mõistlikest kaalutlustest ega teinud olulisi kaalutlusvigu. <sup>188</sup> Valitsus ei keelanud välistingimustes avaliku koosoleku korraldamist täielikult, vaid määratles maksimaalsed osavõtjate arvud, tuginedes Teadusnõukojalt saadud

<sup>182</sup> Vabariigi Valitsuse korraldus COVID-19 haiguse leviku tõkestamiseks vajalikud meetmed ja piirangud. – RT III, 19.08.2020, 1. Korraldust on seose epidemioloogilise olukorra muutumisega korduvalt muudetud. Vt ka Vabariigi Valitsuse korralduse „COVID-19 haiguse leviku tõkestamiseks vajalikud meetmed ja piirangud“ seletuskiri. – [https://www.riigiteataja.ee/akt\\_seosed.html?id=323082021001&vsty=METE](https://www.riigiteataja.ee/akt_seosed.html?id=323082021001&vsty=METE) (30.11.2021).

<sup>183</sup> Madise, Ü., Koppel, O. Õigusriik pandeemia ajal. – Riigikogu toimetised 2021/43. – <https://rito.riigikogu.ee/eelmised-numbrid/nr-43/oigusriik-pandeemia-ajal/> (30.11.2021).

<sup>184</sup> *Ibid.*

<sup>185</sup> *Ibid.*

<sup>186</sup> TlnHK, 3-21-1079, 01.10.2021, p-d 2.1–2.3.

<sup>187</sup> *Ibid.*, p-d 3.3–3.4.

<sup>188</sup> *Ibid.*, p-d 4, 13, 15.

andmetele epidemioloogilise olukorra kohta. Kohtu hinnangul leidis valitsus mõistliku tasakaalu avalike koosolekute korraldamise ja PS §-ist 28 igapäevase tuleneva õiguse tõhusa tagamise vahel.<sup>189</sup>

Kohus möönis, et:

„kuigi kõigi Eesti õiguse kohaldamisalasse kuuluvate isikute ja paikade suhtes üldkehtiv käitumisjuhised on materiaalses mõttes käsitatav seadusena ega lähe seetõttu hõlpsalt kokku haldusakti kui teatud konkreetse või üldtunnuste alusel piiritletud isikulise ja/või ruumilise kohaldamisalaga reguleerimisvahendi kontseptsiooniga, tuleb siiski tõdeda, et ühelt poolt on seadusandja sellise vormi vaidlusaluste piirangute kehtestamiseks ette näinud ning teisalt ei kahjusta see vorm piirangute mõjualasse jäävate isikute õigusi, vaid pigem annab nende teostamiseks ja kaitseks paremad võimalused kui see oleks sarnaste piirangute kehtestamisel õiguse üldaktiga (määrusega).“<sup>190</sup>

Seadusandja soov asjaomaste piirangute kehtestamiseks üksikaktiga on põhjendatav vajadusega piiranguid „haiguse levikuga seotud faktiliste asjaolude või teadmiste taseme muutumisest tingituna kohandada, karmistada või leevendada“. <sup>191</sup>

Kohtu hinnangul annab üksikakti vorm annab isikutele oluliselt paremad võimalused oma õiguste kaitseks, kuna kõik isikud, kes leiavad, et piirang tema õigusi lubamatult või ebaproportsionaalselt piirab, saab pöörduda kohtusse selle vaidlustamiseks. Kui sarnased piirangud oleksid kehtestatud määrusega, siis sellist kaebavõimalust ei oleks ning isik peaks ootama, et tema suhtes tehakse üldakti alusel mingisugune konkreetne toiming ning vaidlustades üksikmeedet (haldusakti või näiteks karistust) taotlema üldakti normi kohaldamata jätmist selle põhiseadusvastasuse tõttu. Selline menetlus oma õiguste kaitseks oleks isiku jaoks keerukam ja aeganõudvam.<sup>192</sup>

Kohus selgitas ka, et õiguskantsleril on võimalus Vabariigi Valitsuse istungitel sõna võtta ja eelnõu kohta arvamust avaldada. Kuigi üksikaktide üle ei saa õiguskantsler teostada abstraktset normikontrolli, siis üksikakti kohtuliku kontrolli käigus kontrollitakse ka, kas akt on kooskõlas seaduse ja põhiseadusega.<sup>193</sup>

Kuigi antud juhul leidis Tallinna Halduskohus, et piirangute kehtestamine kogunemisvabaduse piiramiseks üldkorraldusega oli põhjendatud, siis ei pruugi see nii olla kõigil juhtudel. Riigikohtu halduskollegiumi esimees Ivo Pilving on leidnud, et valitsuse üldkorraldused koroonapandeemia ajal piirangute ja reeglite kehtestamiseks peaksid olema piiratuma ulatusega. Pilving osundab, et üldkorralduse olemusest tulenevalt peab tema juriidiline toimeala olema piiratud, üldkorraldus ei saa olla samavõrra üldkehtiv nagu seadus. Pandeemia ohjamine vajab kiiret reageerimist, mistõttu peab täitevvõimule jääma otsustusõigus, kuid „mida ulatuslikum, sügavam, intensiivsem on mingi piirang või kohustus, seda rohkem tööd peab sellega tegema parlament“, resümeerib Pilving riigikohtu senist praktikat.<sup>194</sup>

<sup>189</sup> *Ibid*, p 29.

<sup>190</sup> *Ibid*, p 13.

<sup>191</sup> *Ibid*.

<sup>192</sup> *Ibid*, p 14.

<sup>193</sup> *Ibid*, p 15.

<sup>194</sup> Ots, M, Riigikohtunik: valitsuse üldkorraldused ei saa olla nii ulatuslikud. – ERR uudised, 25.11.2021. <https://www.err.ee/1608415136/riigikohtunik-valitsuse-uldkorraldused-ei-saa-olla-nii-ulatuslikud> (30.11.2021).

## 4. Päevakajalisi probleemküsimusi sõnavabaduse valdkonnast

### 4.1. Sõnavabadus nn tõejärgsel ajastul. Desinformatsioon ja vaenulik mõjutustegevus

Sõnavabadus võimaldab vabalt ning riigi piiranguteta levida mitmekesistel vaadetel ja infol, kuid ka valedel ja eksitaval teabel ning sellega võivad kaasneda mitmesugused ohud. Valesid ja eksitavat teavet esitavad teatud strateegiliste eesmärkide saavutamiseks süstemaatilisel viisil laialt nii paljud liikumised ja organisatsioonid kui ka riigid.

Viimastel aastatel räägitakse sageli desinformatsioonist, mida saabki mõista kui tõendatavalt valet või eksitavat teavet, mida luuakse, avaldatakse ja levitatakse majandusliku ja/või poliitilise kasu eesmärgil või avalikkuse tahtlikuks eksitamiseks.<sup>195</sup> Selleks kasutatakse erinevaid tehnikaid, sealhulgas luuakse võltsitud uudiseid ja uuringuid, „lekitatakse“ muudetud dokumente meediale või teistele ning eitatakse tõest infot.<sup>196</sup>

Desinformatsioon ohustab demokraatlikke protsesse, moonutab avalikku arutelu ning õhnestab usaldust institutsioonide ja meedia vastu. Laialdane usaldamatuse külvamine ning agressiivsus professionaalsete ajakirjanike ja ajakirjanduse vastu, süüdistused teemade kallutatud kajastamises ja valetamises on osa desinformatsioonist. Kui ebademokraatlikud riigid rakendavad tsensuuri, sulgevad poliitilisi huve silmas pidades meediaväljaandeid ja teevad info levikule muid takistusi, siis demokraatlikes riikides ei saa selliseid meetmeid kasutada. Desinformatsioon ongi demokraatlikule ühiskonnale väga keeruline katsumus, sest demokraatia raamides on selle piiramiseks tõhusaid lahendusi vähe.

Sõnavabadusel, sealhulgas meediavabadusel on väga oluline roll muu hulgas kriiside ajal, nagu on teravalt näidanud Covid-19 pandeemia kogemus. Tervishoiuteemadel õigeaegse ja adekvaatse teabe andmine on tervisekriisidele reageerimisel kriitilise tähtsusega. Meedial on tervisekriisi ületamise jaoks avalikkusele usaldusväärse teabe edastamisel, aga ka paanika ärahoidmisel ja üldsusega koostöö soodustamisel keskne roll.<sup>197</sup>

Covid-19 pandeemiaga on kaasnenud laialdane väärinfo levitamine ülemaailmselt. Õige info pärssimine, kuulujutud ning vale- ja desinformatsioon on kriisi ajal eriti ohtlik. Nähes detsembris 2019 algavat ohtliku viiruse puhangut, hoiatas Hiina arst Li Wenliang oma kolleege selle eest interneti suhtlusrakenduses, ent seejärel algatas politsei tema suhtes uurimise, teda süüdistati valeinfo illegaalses edastamises ja survestati info jagamist lõpetama. Järgmise aasta jaanuari esimestel nädalatel peeti Hiinas Wuhanis ametlikult levitatava versiooni järgi viirusega nakatumist võimalikuks ainult olukorras, kus inimene on olnud kontaktis nakatunud loomaga, ning arstide tervise kaitseks ei nähtud ette mingeid juhiseid. Dr Li Wenliang jätkas info edastamist, kuid suri juba mõne nädala möödudes ise

<sup>195</sup> Organization for Security and Co-operation in Europe The Representative on Freedom of the Media Teresa Ribeiro 13 May 2021 Regular Report to the Permanent Council. FOM.GAL/2/21/Rev.1 13 May 2021, lk 10. – <https://www.osce.org/files/f/documents/b/9/486283.pdf>.

<sup>196</sup> EU vs. Disinfo. Disinformation review. 16.09.2021. – <https://mailchi.mp/euvdisinfo/dr258-882178?e=5124d55151>.

<sup>197</sup> Council of Europe. Freedom of expression and information in times of crisis. – [https://www.coe.int/en/web/freedom-expression/freedom-of-expression-and-information-in-times-of-crisis#\\_ftn1](https://www.coe.int/en/web/freedom-expression/freedom-of-expression-and-information-in-times-of-crisis#_ftn1) (30.11.2021).

koroonaviirusesse.<sup>198</sup> See juhtum näitlikustab, kuidas hädavajaliku teabe vaba liikumise takistamine on pandeemia olukorras eluohtlik ja sellel võib olla ettenägematult ulatuslik mõju.

Valeuudiste rohke levitamise, neile poliitilise lisatähenduse omistamise ja nende pinnale poliitikakampaaniate rajamisega seostub termin *tõejärgne (post-truth) ajastu*. Näiteks 2016. aasta jõulude eel avaldati peasjalikult paremäärmuslikes kanalites lugusid sellest, kuidas Rootsisis on tänavate jõuluvalgustus keelatud, et mitte solvata moslemitest pagulasi. See laialt levima hakanud lugu ei vastanud tõele ja osutus valeuudiseks.<sup>199</sup>

Tõejärgse ajastu mõiste hakkas kulutulena levima pärast Ühendkuningriigi lahkumist Euroopa Liidust (Brexit) ja Donald Trumpi presidendikampaaniat Ameerika Ühendriikides. Ülo Mattheus selgitab:

„Niisugust aega, kui tõde on olnud defineeritav, pole ju kunagi olnud. Seega ei ole ka selle järgset aega. Pigem kirjeldab see mõiste ühiskonna seisundit, kus informatsiooni ülekülluses pole enam võimalik tõeseid väiteid ebatõestest eristada. Tõeste väidete kõrval või asemel võimenduvad ebatõed või valed. Ennekõike on see poliitika ja võimutasandi küsimus“.<sup>200</sup>

OSCE meediavabaduse voliniku raportist tuleneb, et sellist retoorikat toodavad, soodustavad ja legitimeerivad needsamad osalised, kes kasutavad meediavastast kriitikat alltekstina meediavabaduse edasiseks piiramiseks. Covid-19 pandeemia on desinformatsiooni levikut ning sellega seoses ka polariseerumist ja usaldamatust veelgi suurendanud.<sup>201</sup> Sotsioloogid Péter Krekó ja Patrik Szicherle on kirjutanud, et „koroonaviiruse hirmu levides üle maailma muutusid desinformatsioonikampaaniad üha tõhusamaks. Lisaks klikke meelitavatele veebilehtedele, mille eesmärk on teenida viiruse kohta väärja ja sensatsioonilise info levitamisel kasumit, on ilmnunud areenile geopoliitilised tegutsejad, keda huvitab infokaose külvamine“.<sup>202</sup>

Koroonaviiruse kohta väärinfo levitamiseks kasutatakse näiteks tõese info eitamist või banaalseks muutmist ning liialdamist ja paanika külvamist. Desinformatsiooni tagajärjed võivad ulatuda väga kaugele ning seoses koroonaviiruse ja muude tervisetemadega võib see maksta isegi elusid.<sup>203</sup>

Desinformatsioon võib olla osa riikide rahvusvahelisest mõjutustegevusest. Nad kasutavad oma selles „teatavaid protsesse ja meetodeid, taktikaid ning strateegiaid, et suruda valdavalt mittesõjaliste vahenditega potentsiaalsele vastasele peale oma tahe või murda vastase vastupanutahe, saavutamaks poliitilised, sõjalised, majanduslikud või sotsiaalsed eesmärgid“.<sup>204</sup>

<sup>198</sup> Hegarty, S. The Chinese doctor who tried to warn others about coronavirus. – BBC News 06.02.2020. – <https://www.bbc.com/news/world-asia-china-51364382> (30.11.2021).

<sup>199</sup> Ibrus, I. Tõepõhjata ühiskond – mis see on? – Eesti Ekspress 23.11.2016. – <https://ekspress.delfi.ee/artikkel/76328567/toepohjata-uhiskond-mis-see-on> (30.11.2021).

<sup>200</sup> Mattheus, Ü. *Post-truth, post-moral* ehk tõde on õudne. – Looming 2018/1.

<sup>201</sup> *Ibid.*, lk 4–5.

<sup>202</sup> Krekó, P., Szicherle, P. Läheb viiruslikuks. Covid-19 desinformatsiooni ökosüsteemis. – Vikerkaar 2020/3. – <http://www.vikerkaar.ee/archives/25926> (30.11.2021).

<sup>203</sup> *Ibid.*

<sup>204</sup> Virks, K., Sinisalu, A. Vaenuliku mõjutustegevuse piiramine meedia- ja sideteenuste korraldamisel. – Juridica 2020/2, lk 90–91.

Mõjutustegevuse alla kuulub ka propaganda. Mõjutustegevusena saab käsitada näiteks piiriülest meediat, kus õhutatakse vaenu teise riigi vastu, ja küberrünnakut arvutivõrgus, aga ka riigisiseseid konflikte, millesse sekkuvad kolmandad riigid.<sup>205</sup> Infotehnoloogia areng ja laialt levinud internet on võimaldanud täiustada riikide mõjutustegevuse arsenalit ning suurendada selle tõhusust.

Mõjutustegevuse teema kerkis rahvusvahelises suhtluses eriti teravalt esile seoses Venemaa agressiooniga Ukraina vastu (sh Krimmi annekteerimisega), mida on kirjeldatud ka terminiga *kognitiivne sõda*.<sup>206</sup> Infosõjad käivad faktide tasandil (fakte muudetakse või takistatakse nende jõudmist inforuumi), ent kognitiivses sõjas keskendutakse faktidele antud tõlgenduste muutmisele ja sobitamisele teatud strateegilise pildi või maailmamudeliga. Kui inimene on võtnud mingi maailmamudeli omaks, teeb ta selle alusel ka infovalikuid ning „sellisel juhul puudub isegi vajadus tsensuuri järele, sest inimene ise toimib tsensurina, kallutades teavet, mis ei vasta tema maailmamudelile“.<sup>207</sup>

Venemaa kasutab nii info- kui ka kognitiivsete sõdade arsenalit väga oskuslikult, muutes fakte ja tõkestades objektiivset infovoogu ning tõlgendades fakte omavoliliselt. Seejuures asetab Venemaa faktid Nõukogude Liidu aegsete mentaalsete konstruktsioonide konteksti ning rõhutab riigi ülimalt tähtsust, ainuõiget käitumist ja inimeste sõltumist riigist. Ukraina meedia ekspert Georgii Pocheptsov väidab, et sellel mentaalsel mõjul olid kaalukad tagajärjed Ukraina sõduritele, kes ei tõstnud Krimmis Venemaa sõdurite vastu relvi, kuna olid võtnud omaks maailmamudeli, mille järgi on Vene sõdurid „omad“.<sup>208</sup>

Venemaa desinformatsioonikampaaniate osa on rõhutada Venemaa hiilgust, ennekõike tema kui teise maailmasõja võitja ja maailma fašistidest vabastaja kuvandi kaudu. Kesksel kohal on Venemaa enda tõlgendus ajaloolisest tõest. Vabastaja ja kaitsja kuvandiga püüab Venemaa õigustada oma sõjalisi operatsioone ka tänapäeval. Lisaks keskendub Venemaa strateegia tema jaoks ebasõbralike riikide halvustamisele, alaväärtustamisele ja liitlussuhete lõhkumisele.<sup>209</sup>

Eesti Välispoliitika Instituudi raportist selgub, et Venemaa, samuti Hiina on mõjutustegevust kasutanud ka koroonakriisi ajal, halvustades ja pisendades lääneriikide samme kriisiga võitlemisel ning heroiseerides oma riikide tegevust.<sup>210</sup> Kriisi algfaasis pakkusid Venemaa ja Hiina abi Itaaliale, tehes ka saadetistega seoses propagandat ning näidates EL-i nõrga ja killustatuna. Kuigi EL-i edasine toetus Itaaliale ületas Venemaa ja Hiina toetuse mitu korda, ei pälvinud see maailmas samaväärset tähelepanu.<sup>211</sup>

Hiina kasutab oma mõjutustegevuses diskursiivset jõudu, mõjutades oma narratiivide kaudu üleilmseid väärtusi, valitsemispõhimõtteid ja rahvusvahelisi aruteluteemasid endale sobivas

---

<sup>205</sup> *Ibid.*, lk 92.

<sup>206</sup> *Ibid.*, lk 90.

<sup>207</sup> Pocheptsov, G. First Cognitive war. – Academia. – [https://www.academia.edu/10057232/FIRST\\_COGNITIVE\\_WAR](https://www.academia.edu/10057232/FIRST_COGNITIVE_WAR) (30.11.2021).

<sup>208</sup> *Ibid.*

<sup>209</sup> Vt Venemaa ajaloo tõlgendamise kohta ka Lucas, E. The New Cold War. Putin's Threat to Russia and the West. 2nd edition. Bloomsbury 2014.

<sup>210</sup> Raik, K. (toim), Kuusik, P., Vilson, M., Jüris, F. Koroonakriis ja väljakutsed Eesti välispoliitikale. Eesti Välispoliitika Instituut. Tallinn, 2020, lk 14. – [https://efpi.icds.ee/wp-content/uploads/sites/18/2020/11/RKK\\_EVI\\_Raport\\_Koroonakriis\\_ja\\_valjakutsed\\_Eesti\\_valispoliitikale\\_Raik\\_Kuusik\\_Vilson\\_Juris\\_November\\_2020.pdf](https://efpi.icds.ee/wp-content/uploads/sites/18/2020/11/RKK_EVI_Raport_Koroonakriis_ja_valjakutsed_Eesti_valispoliitikale_Raik_Kuusik_Vilson_Juris_November_2020.pdf) (30.11.2021).

<sup>211</sup> *Ibid.*

suunas. Selleks „veendakse välispublikut omaks võtma ja levitama Hiina kohta käivat positiivset narratiivi ning piiratakse konkureeriva narratiivi levikut, ähvardades muuta see kulukaks“.<sup>212</sup> Vastates kriitikale selle kohta, kuidas on Hiina tulnud toime koroonakriisiga, kasutab Hiina nn hunt-sõdalase (*wolf-warrior*) diplomaatiat, mis on ähvardav, agressiivne ja teisi naeruvääristav.<sup>213</sup>

On vajalik, et riik saaks ja suudaks teiste riikide mõjutustegevust piirata selleks, et tagada oma riigi põhiseadusliku korra kaitse, territoriaalne terviklikkus ning riigi iseseisvus ja sõltumatus. Venemaa mõjutustegevusele on piiranguid rakendanud näiteks Läti ja Leedu, kehtestades ajutise eetrikeelu Vene telekanalitele.<sup>214</sup>

Eestis reguleerib meediateenuste osutamist, tegevuspõhimõtteid ja nõudeid meediateenuse osutajatele meediateenuste seadus. Kui meediateenuse osutaja on rikkunud selle seaduse § 19 nõudeid, on Tarbijakaitse ja Tehnilise Järelevalve Ametil õigus teha talle ettekirjutus saadete või programmide edastamise lõpetamiseks või keelata tema majandustegevus seadustiku üldosa seaduse § 36 alusel meediateenuste osutamise nõuete olulise rikkumise pärast.<sup>215</sup>

Mõjutustegevusega kaasnevate eripalgeliste ohtude tõttu on see EL-i, Põhja-Atlandi Lepingu Organisatsiooni (NATO) ja OSCE jaoks väga tähtis teema. Seepärast tegelevad mõjutustegevuse teemadega muu hulgas Euroopa välisteenistuse alla kuuluv idanaabruse strateegilise kommunikatsiooni töörühm (East StratCom Task Force), Riias asuv NATO strateegilise kommunikatsiooni tippkeskus (NATO Strategic Communications Centre of Excellence) ja Helsingis asuv Euroopa Hübridohutõrje Oivakeskus (European Centre of Excellence for Countering Hybrid Threats).

Venemaa mõjutustegevuse piiramiseks on EL ühe meetmena rakendanud finantssanktsioone inimeste suhtes, kes on seotud Venemaa mõjutustegevusega. Näiteks on EL lisanud oma finantssanktsioonide nimekirja Dmitri Kisseljovi, kes on Sputniku uudisteportaalide portaali emafirma MIA Rossija Segodnja peadirektor, kuna Sputniku kanalid toetasid Venemaa sõjalist rünnakut Ukrainale; Kisseljov vaidlustas sanktsioonide kehtestamise Euroopa Kohtus, kuid kohus jättis need jõusse.<sup>216</sup>

On paratamatu, et desinformatsiooni ei ole võimalik kõrvaldada ainult õiguslike vahenditega. Desinformatsiooni ja mõjutustegevuse vastu võitlemisel on õiguslike meetmete ja sanktsioonide rakendamise kõrval kindlasti väga vajalik ka harida avalikkust ja suurendada inimeste teadlikkust. Nagu pandeemiaga peab õppima koos elama, nii kehtib see ka desinformatsiooni ja mõjutustegevuse kohta. Allikakriitilisus ja võimekus argumente analüüsida ning neid erinevatesse kontekstidesse asetada peaks olema lugemis- ja kirjutamisoskuse kõrval hariduse elementaarne osa.

#### 4.2. Vaenukõne kui kõne, mis ei vääri kaitset

Viha- või vaenukõnet võib mõista kui „eelarvamustest motiveeritud, vaenulikku, pahatahtlikku väljendust inimese või inimrühma suhtes nende tegelike või arvatavate tunnuste

<sup>212</sup> *Ibid.*, lk 17.

<sup>213</sup> *Ibid.*, lk 17. Vt Venemaa ja Hiina mõjutustegevuse teemadel ka Kaitsepolitsei aastaraamat 2020/2021. – [https://kapo.ee/sites/default/files/content\\_page\\_attachments/Aastaraamat-2020-2021.pdf](https://kapo.ee/sites/default/files/content_page_attachments/Aastaraamat-2020-2021.pdf) (30.11.2021).

<sup>214</sup> Virks, Sinisalu, lk 90–91.

<sup>215</sup> *Ibid.*, lk 99–100.

<sup>216</sup> ECLI:EU:T:2017:392 (Judgment of the General Court (Ninth Chamber), 15.06.2017, nr T-262/15).

tõttu. Sellega väljendatakse diskrimineerivat, hirmutavat, halvaks panevat, vaenulikku ja/või eelarvamuslikku hoiakut tunnuste suhtes, mille hulka kuuluvad sugu, rass, usk, etniline päritolu, nahavärv, rahvuslik päritolu, puue ja seksuaalne sättumus. Vaenukõne eesmärk on kahjustada, dehumaniseerida, ahistada, hirmutada, alavääristada, alandada ja ohvrustada valitud rühmi, õhutada nende suhtes tundetust ja jõhkrust“.<sup>217</sup>

Vaenukõne puudutab sageli teravalt just vähemusi, sealhulgas LGBT-kogukonda, usuvähemusi ja puudega inimesi, kes ei saa kasutada oma väljendusvabadust võrdselt teistega, sest sageli järgneb nende väljaütlemistele negatiivne või isegi vaenu õhutatav reaktsioon. Seni, kuni mõne rühma suhtes on vaenukõne ühiskonnas lubatud ja õiguslikult halvasti reguleeritud, on piiratud vähemuste õigus ühiskonnas võrdselt kaasa rääkida, oma õiguste eest seista ning demokraatlikes protsessides võrdselt osaleda.

Väljendusvabaduse kasutamine teiste inimeste õiguste piiramiseks on inimõiguste mõtte vastane.<sup>218</sup> Seetõttu on tähtis, et vaenukõne oleks ühiskonnas keelatud, et selle ohvritel oleksid selged õiguskaitsevahendid ja et nad saaksid otsida oma õiguste rikkumise korral riigi kaitset. Enamik EL-i liikmesriike on sõnalise vaenamise kriminaliseerinud ja vaenukõne piiramine on kaalukas eesmärk ka nii EL-i, Euroopa Nõukogu kui ka ÜRO tasandil. ÜRO peasekretär António Guterres osutab oma selleteemalises tegevusplaanis, et ÜRO loomise üks keskne põhjus oli laiaulatuslik vaenukõne, millele reageeriti lubamatult hilja, ja et vaenukõnet mitmesuguste rühmade suhtes peab saama õiguslikult piirata.<sup>219</sup>

Eesti karistusseadustiku § 151 alusel on vaenu õhutamine kui väärtegu karistatav üksnes siis, kui sellega on põhjustatud oht inimese elule, tervisele või varale. Kuriteona on vaenu õhutamine karistatav ainult juhul, kui sellega on põhjustatud inimese surm, tekitatud tervisekahjustus või muu raske tagajärg või on inimest varem selle teo eest karistatud.

Vaenu õhutamise käsitlemine väärteona näitab, et norm kuulub kergemate õigusrikkumiste hulka, st „on oma ühiskonnaohtlikkuse astmelt samas klassis koerte ja kasside pidamise või prügi käitlemise eeskirjade rikkumisega“, leiab Rait Maruste.<sup>220</sup> Ta kirjutab:

„Peaks olema kirjeldamatagi selge, et diskrimineerivast algest lähtuv vaenamine on potentsiaalselt suurusjärgu võrra ohtlikum ja demokraatiasse ning meie liitlaste väärtusruumi mittesobiv. Ja vajaks sellisena kõrgemat õiguslikku kaitset /.../ viidatud regulatsioon on tagajärje- ja isikupõhine. Grupi või grupipõhist vaenamist ja selle võimalikke tagajärgi see regulatsioon ei hõlma. Samal ajal on just gruppide vaenamine ja diskrimineerimine olnud ja on üleilmne probleem ning Euroopa lähiajaloo häbiplakk“.<sup>221</sup>

<sup>217</sup> Cohen-Amalgor, R. „Fighting Hate and Bigotry on the Internet“. – Policy and Internet, 2012/3 (3) (termini tõlge on pärit Eesti Inimõiguste Keskuse veebilehelt <https://humanrights.ee/teemad/vaen/vaenukone-kusimused-ja-vastused/> (30.11.2021).

<sup>218</sup> Vt ka Eesti Inimõiguste Keskus. Vaenukõne. – <https://humanrights.ee/teemad/vaen/vaenukone-kusimused-ja-vastused/> (30.11.2021).

<sup>219</sup> United Nations Strategy and Plan of Action on Hate Speech. UN Office on genocide prevention and the responsibility to protect. – <https://www.un.org/en/genocideprevention/hate-speech-strategy.shtml>.

<sup>220</sup> Maruste, R. Sõnavabadus, vaenukõne ja vihakuriteod. – ERR uudised, 01.03.2021. – <https://www.err.ee/1608126385/rait-maruste-sonavabadus-vaenukone-ja-vihakuriteod> (30.11.2021).

<sup>221</sup> *Ibid.*

Karistusseadustiku puudus on veel asjaolu, et selle järgi on vaenu õhutamise täideviimiseks vaja rasket tagajärge (surm, tervisekahjustus või muu), sest seaduses on öeldud, et kui seda ei ole, siis ei ole ka vaenu õhutamist.<sup>222</sup>

Rait Maruste soovib vaenuõhutamise eelnõuga täpsustada üldise sõnavabaduse kasutamise reegleid ning ühtlustada need demokraatlike riikide nüüdisaegsete arusaamade ja väärtusruumiga:

„Vaenuõhutamise õigusmõiste toob üldisesse sõnavabaduse kasutamisse täpsustuse. Nimelt diskrimineeriva, halvustava ja ähvardava väljendusvabaduse keelamise grupitunnuse alusel. Elik vaenuõhutamise puhul vaenaja ei anna halvustavat (vaenavat) hinnangut üksiku inimese omadustele ja tegudele, vaid temale kui grupi esindajale ja/või grupile tervikuna. Seejuures on need (kaitstud) grupitunnused mitte inimese enda valik, vaid loodusest lähtuvad, nagu sugu, nahavärvus, rahvus, seksuaalne sättumus jmt“.<sup>223</sup>

Eesti vaenuõhutamise õigusnormistiku puudulikkus on osutunud EL-i tasandil suureks probleemiks. Euroopa Komisjon algatas 2020. aasta oktoobris Eesti suhtes rikkumismenetlust Euroopa Liidu toimimise lepingu artikli 258 alusel, kuna Eesti ei ole võtnud nõuete alusel üle nõukogu 28. novembri 2008. aasta raamotsust 2008/913/JSK rassismi ja ksenofoobia vormide ja ilmingute vastu võitlemise kohta kriminaalõiguse vahenditega. Komisjon heidab Eestile ette, et see ei ole kriminaliseerinud avalikku kihutamist vägivaldale või vihkamisele isikute rühma vastu, keda määratletakse rassilise kuuluvuse, nahavärvi, usutunnistuse, sünnipära, rahvuse või etnilise päritolu alusel, Eesti ei ole kriminaliseerinud vaenuõhutamise erivorme, nagu holokausti eitamine, ning et vaenuõhutamise eest ei ole ette nähtud piisavaid karistusi.<sup>224</sup>

Jaanuaris 2021 saatis Eesti valitsus Euroopa Komisjonile vastuskirja, milles Eesti ei tunnistanud oma seadustes puudujääke ja väitis, et on võtnud raamotsuse eesmärkide saavutamiseks piisavad meetmed. Kui komisjon ei nõustu Eesti selgitustega, võib ta anda tähtaja rikkumise kõrvaldamiseks ning pöörduda Eesti vastu ka Euroopa Kohtusse, kui Eesti rikkumist määratud tähtaja jooksul ei kõrvalda.<sup>225</sup>

Eestis puudub vaenuõhutamise väga teravalt LGBT-kogukonda, sest selle liikmed puutuvad vaenuõhutamise kokku sageli. Viimastel aastatel on vaenuõhutamise juhtumite arv kasvanud, ent kannatanud ei ole saanud riigilt kaitset, kuna puuduvad adekvaatsed õiguskaitsevahendid. Eesti LGBT Ühing ning Eesti Inimõiguste Keskus on korduvalt rõhutanud vajadust muuta õigusakte ning laiemalt koolitada vaenuõhutamise ja vaenukuritegude teemal riigiametnikke, korrakaitsejaid, vanglatöötajaid ja kohtunikke, et tegeleda selle probleemiga ühiskonnas tõhusamalt.<sup>226</sup>

Eesti inimõiguste organisatsioonide koostöö võrdse kohtlemise võrgustik on andnud ka Eesti inimõiguste olukorra üldises korrapäras ülevaatuses (*universal periodic review*) soovitusi

---

<sup>222</sup> Ibid.

<sup>223</sup> Ibid.

<sup>224</sup> Euroopa Komisjon käivitas Eesti suhtes kaks rikkumismenetlust. – ERR uudised, 30.10.2020. –

<https://www.err.ee/1153363/euroopa-komisjon-kaivitas-estis-suhtes-kaks-rikkumismenetlust> (30.11.2021).

<sup>225</sup> Allik, H.-L. Euroopa Komisjon hindab siiani, kas Eesti vihakõne seadus on piisav. – Postimees, 12.11.2021. – <https://www.postimees.ee/7384589/euroopa-komisjon-hindab-siiani-kas-estis-vihakone-seadus-on-piisav> (30.11.2021).

<sup>226</sup> Vt nt Eesti LGBT Ühingu veebileht <https://www.lgbt.ee/post/aruanne-vaenukone-ja-vaenukuriteod> (30.11.2021).

kriminaliseerida vaenukõne ning lisada karistusseadustikku vaenu motiiv kui raskendav asjaolu.<sup>227</sup>

Ka Euroopa Inimõiguste Kohtu praktikast on selge, et sõnavabaduse kaitsele ei saa tugineda olukordades, kus on tegu vaenukõnega mõnda rühma kuuluvate inimeste vastu. Nii ei saa sõnavabaduse kaitsele tugineda näiteks juhul, kui tehakse holokausti eitav, natsismipoliitikat õigustav, kõiki moslemeid terrorismiga seostav või juute Venemaal kurjuse allikana kujutav avaldus.<sup>228</sup> Kohtuasjas *Norwood vs. Ühendkuningriik*, kus kaebaja riputas oma aknast alla plakati New Yorgi kaksiktornidega ning sõnumiga „Islam Britannias välja – kaitskem Briti inimesi“ ning tähe ja poolkuu sümboli keelamise märgiga, nõustus Euroopa Inimõiguste Kohus Briti kohtutega, et see plakat oli avalik rünnak kõikide riigis elavate moslemite vastu ning selline eneseväljendus ei ole sõnavabaduse kaitse all.<sup>229</sup>

Kohtuasjas *Roj TV A/S vs. Taani trahvis riik* telejaama omanikfirmat ja võttis sellelt ära tegutsemisloa, kuna telejaama saadetes propageeriti Kurdistani Töölispartei terroristlikku tegevust (muu hulgas ülistati geriljavõitlejaid, kutsuti üles vägivallale ja toetama terroristlikku tegevust). Euroopa Inimõiguste Kohus leidis, et sellised väljendused ei kuulu sõnavabaduse kaitse alla, ja tunnistas kaebuse vastuvõetamatuks.<sup>230</sup>

Kohtuasjas *Beizaras ja Levickas vs. Leedu* leidis Euroopa Inimõiguste Kohus rikkumise Leedu poolt, sest Leedu ametiasutused keeldusid vaenukõnet uurimast. Kaks meest olid esitanud Facebookis enda suudlust kujutava foto, millele järgnes seal sadu kommentaare, muu hulgas kutsuti üles kaebajaid nende homoseksuaalsuse tõttu *kastreerima, tapma, viskama tulle, saatma gaasikambrisse, saatma tasuta mesinädalatele krematooriumisse* jne. Leedu prokuratuur keeldus kriminaalmenetlust alustamast, pidades kommentaare arvamuse avaldamiseks. Leedu ametiasutused leidsid, et kaebajad oleksid pidanud nägema ette, et nende avaldatav foto ei loo sotsiaalset sidusust ega edenda tolerantsust, ning nad oleksid võinud piirata inimeste ringi, kellega fotot jagati, sama meelt inimestega.

Euroopa Inimõiguste Kohus rõhutas inimõiguste konventsiooni artiklist 8 tulenevat riikide positiivset kohustust kaitsta haavatavaid vähemusrühmi rikkumiste eest ka eraisikutevahelistes suhetes. Kohus märkis, et kui teod on suunatud inimese füüsilise või vaimse terviklikkuse vastu, peab riik tagama kriminaalõiguslikud lahendused, vastupidisel juhul ei ole piisav kaitse ja heidutus tagatud. Euroopa Inimõiguste Kohus heitis Leedule ette kriminaalmenetluse alustamata jätmist ametivõimude diskrimineeriva suhtumise tõttu, sest nad olid jätnud uurimiskohustuse täitmata oma kitsarinnalise suhtumise tõttu homoseksuaalidesse.<sup>231</sup>

Vaenukõne ohustab inimväärikust, võrdsust, sallivust ja mitmekesisust, minnes vastuollu inimõiguste põhiolendusega. Vaenu õhtamine süvendab ühiskondlikku ebavõrdsust,

<sup>227</sup> Vt: Joint Submission to the Third Periodic Review of Estonia. –

[https://humanrights.ee/app/uploads/2020/12/UPR\\_en.pdf](https://humanrights.ee/app/uploads/2020/12/UPR_en.pdf) (30.11.2021).

<sup>228</sup> EIK (suurkoda), 64569/09, *Delfi vs. Eesti*, 16.06.2015, p 136. Vt ka otsuse p-s 136 viidatud lahendeid. EIÕK art 17 alusel ei või midagi konventsioonis tõlgendada nii, et see annab mingile riigile, isikurühmale või üksikisikule õiguse tegevuseks või teoks, mille eesmärk on konventsiooniga sätestatud õiguste või vabaduste kaotamine või nende piiramine suuremal määral, kui see on ette nähtud konventsioonis. Vt ka ECHR Guide on Article 17 of the European Convention on Human Rights. Prohibition of abuse of rights. –

[https://www.echr.coe.int/Documents/Guide\\_Art\\_17\\_ENG.pdf](https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_17_ENG.pdf) (30.11.2021).

<sup>229</sup> EIK, 23131/03, *Norwood vs. Ühendkuningriik*, 16.11.2004.

<sup>230</sup> EIK, 24683/14, *Roj TV A/S vs. Taani*, 17.04.2018.

<sup>231</sup> EIK, 41288/15, *Beizaras ja Levickas vs. Leedu*, 14.01.2020.

stereotüüpe vähemuste vastu ning soodustab vähemuste õiguste piiramist ja nende diskrimineerimist. Seepärast peab olema vaenukõne õiguslikult selgelt reguleeritud ning selle ohvritel peavad olema toimivad õiguskaitsevahendid, et saada enda õiguste rikkumise korral kaitset. Igasugune sõna ei ole kaitset väärt ja see tuleb selgesti esile ka Euroopa Inimõiguste Kohtu praktikast. Inimõiguste mõttega on vastuolus kasutada väljendusvabadust teiste inimeste õiguste piiramiseks.

## Kokkuvõte

Viimastel aastakümnetel on paljud tegurid mõjunud sõna- ja kogunemisvabaduse arengule maailmas soodsalt, nii näiteks on loodud Kesk- ja Ida-Euroopasse uusi demokraatlikke riike ning arenenud on internet. Internet võimaldab saada mitmekesisele infole ligipääsu ka riikides, kus trükimeedia, televisioon ja raadio on riigi tsensuuri all, samuti võimaldab see jagada ise teavet ja ideid ning korraldada kodanikuühiskonna aktsioone.

Samal ajal on internetiga seoses tekkinud ka uued ohud ja probleemid, sealhulgas võimaldab see kiiresti levida valel ja eksitaval infol ning solvangutel ja vaenuõhutusel. Internet aitab levida desinformatsioonil ja on vaenuliku mõjutustegevuse platvorm. Desinformatsioon moonutab avalikku arutelu, õõnestab usaldust institutsioonide ja meedia vastu ning ohustab demokraatlikke protsesse. Desinformatsioon ongi demokraatlikule ühiskonnale väga keeruline katsumus: lahenduseks ei ole tsensuur ega karmid piirangud, vaid pigem kodanikuühiskonna teadlikkuse suurendamine ja kriitilise mõtlemise oskuse edendamine.

Negatiivne suundumus on ühtlasi see, et mitu Kesk- ja Ida-Euroopa riiki, kes 1990. aastatel demokratiseerusid, on viimastel aastatel hakanud sõna- ja kogunemisvabadust üha karmimalt piirama. Poliitiline surve neile vabadustele kätkeb kaugeleulatuvaid ohte, sest sõna- ja kogunemisvabadus on kesksed eeldused kodanikuühiskonna toimimiseks, ühiskondlikuks pluralismiks ja avatud poliitiliseks aruteluks. Ilma nende vabadusteta ei saa olla demokraatiat ega õigusriiki, mida oleme hakanud võtma ehk liigagi enesestmõistetavana.

Piirangute kehtestamisel peab jääma keskseks kriteeriumiks nende vajalikkus demokraatlikus ühiskonnas. Piiranguid ei tohi seada kergekäeliselt. Need peavad olema sobivad, vajalikud ja mõõdukad ning seda ka kriiside ajal, nagu seda on praegune Covid-19 pandeemia. Euroopa Inimõiguste Kohut võib pidada kodaniku- ja poliitiliste õiguste valdkonnas üheks tasakaalustavaks ning Euroopa üksmeelt otsivaks jõuks. On tarvis, et selle kohtu praktika soodustaks õiglase tasakaalu leidmist ning ühiskondlike lõhede ületamist teravates konfliktides, kus sõna- ja kogunemisvabadus põrkuvad teiste õiguste ja huvidega.

On palju küsimusi, näiteks religiooni valdkonnas, kus on Euroopa üksmeelt raske leida ja kus on riikidel kohaliku konteksti hindamiseks suur kaalutusruum. Euroopa Inimõiguste Kohtu praktika peaks lähtuma eeldusest, et vabas ühiskonnas peab saama arutleda isegi keeruliste küsimuste üle. Nii ei tohi teiste hulgas muutuda tabuks ka religiooniga seotud küsimused ja Euroopa Inimõiguste Kohtu praktika peaks sellele kaasa aitama, mitte vastu töötama.